

Handelshøyskolen BI

MAN 50211 Ledelse; makt og mening

Term paper 60% - W

Predefinert informasjon

Startdato:	17-10-2022 09:00 CEST	Termin:	202310
Sluttdato:	22-05-2023 12:00 CEST	Vurderingsform:	Norsk 6-trinns skala (A-F)
Eksamensform:	P		
Flowkode:	202310 10063 IN09 W P		
Intern sensor:	(Anonymisert)		

Navn:

Elisabeth Valio Sætнан, Helene Fredheim Lange Herstad, Lillian Krumbacher

Informasjon fra deltaker

Tittel *:	Angela Merkels vei til makt		
Navn på veileder *:	Maria Isaksson		
Inneholder besvarelsen konfidensielt materiale?:	Nei	Kan besvarelsen offentliggjøres?:	Ja

Gruppe

Gruppenavn:	(Anonymisert)
Gruppenummer:	21
Andre medlemmer i gruppen:	

Prosjektoppgave
ved Handelshøyskolen BI

Angela Merkels vei til makt

Eksamenskode og navn:

MAN 5051 – Ledelse; makt og mening

Utleveringsdato:

17.10.2022

Innleveringsdato:

22.05.2023

Stuedsted:

BI Oslo

Innholdsfortegnelse

Sammendrag	iii
1. Innledning.....	1
2. Problemstilling.....	1
3. Biografi – Merkels vei	2
3.1 Oppvekst i øst	2
3.2 Utdanning og voksenliv	2
3.3 Politisk engasjement og karriere – ballen ruller	4
3.4 Inn i politikken	4
3.5 Minister Merkel.....	5
3.6 Kansler Merkel	6
4. Metode	8
4.1 Naturvitenskap, åndsvitenskap og positivisme	8
4.2 Hermeneutikk	10
4.3 Vår forforståelse – Merkel, makt og mening	12
4.4 Kilder og kildekritikk.....	13
5. Analyse og drøfting.....	14
Hva kan forklare Angela Merkels maktposisjon?.....	14
5.1 Underproblemstilling 1: Kan klokskap forklare Angela Merkels maktposisjon? .	15
5.1.1 Teori: Aristoteles.....	15
5.1.2 Analyse og Drøfting	16
5.1.3 Delkonklusjon og ny forståelse.....	22
5.2 Underproblemstilling 2: Kan Machiavellis tankesett forklare Angela Merkels maktposisjon?.....	23
5.2.1 Teori: Machiavelli	23
5.2.2 Analyse og drøfting.....	25
5.2.3 Delkonklusjon og ny forståelse	30
5.3 Underproblemstilling 3: Leder Angela Merkel i kraft av en Kongstanke, og i så fall, hvordan påvirker det hennes maktposisjon?	31

5.3.1. Teori: Kongstanken - Frihet og demokrati kan aldri tas for gitt.....	31
5.3.2. Analyse og Drøfting	33
5.3.3 Delkonklusjon og ny forståelse	38
6. Sammenfattende drøfting og konklusjon	39
Referanser	41

Sammendrag

Angela Merkel er en av verdens mektigste kvinner. Hun er annerledes enn de andre sentrale politiske lederne i sin samtid. Dette trigger vår nysgjerrighet. Vi spør oss: *Hva kan forklare Angela Merkels maktposisjon?* Vi undersøker hovedproblemstillingen ved hjelp av tre underproblemstillinger vi har kommet frem til på bakgrunn av egenskaper vi ser ved Merkel og hendelser vi har undret oss over før vi begynte på oppgaven. Vi bruker Gadammers hermeneutiske tilnærming, med sirkelvandringer hvor vår opprinnelige forståelse revideres i takt med at vi får ny kunnskap. Vi får utvidet horisont og kan lese tekstene med utdypet forståelse.

I den første underproblemstillingen tar vi utgangspunkt i Aristoteles' tankegang omkring praktisk klokskap, *fronêsis*, og ser hvordan dette påvirker Merkels maktposisjon. Vi finner at hun engasjerer seg i møte med enkeltmennesker, og hun henter ny innsikt og forståelse gjennom dialogen. Merkel bruker refleksjon aktivt for å lære av feil og erfaringer. Vitebegjærligheten og evnen til dialog ser vi som uttrykk for *fronêsis*, og vi mener at det hjelper Merkels å oppnå maktposisjoner.

I den andre underproblemstillingen tilegner vi oss ny forståelse ved å bruke Machiavellis tankegang omkring politisk spill og praktiske råd Machiavelli gir i boken *Fyrsten*. Mest fremtredende finner vi hennes kraft, hennes *virtù*. Hun er modig og tar anledningen når den byr seg. Vi forstår Merkel som en politisk taktiker med anstendighet og respekt. Vi finner at selv om teoriene til Aristoteles og Machiavelli er diametralt forskjellige forenes de i Merkel, hvor hun balanserer mellom å bruke kraften i dydene og virtù.

I den tredje underproblemstillingen bruker vi hovedsakelig tekst av Ibsen og Nietzsche og vi tematiserer eksistensielle spørsmål knyttet til ledelse. Vi finner at Merkel, til tross for at hun ikke har sansen for visjoner og ideologier, har en *Kongstanke - Frihet og demokrati kan aldri tas for gitt* - som driver henne videre i det politiske arbeidet. Hun har et sterkt indre driv, en vilje til makt, en vilje til å påvirke samfunnet.

Samlet bidrar disse elementene til at Merkel fremstår som en stabil, klok og tillitsvekkende leder, hun får lett mange følgere og det gir henne en sterk maktposisjon.

1. Innledning

Angela Merkel går av som kansler etter seksten år i desember 2021. Hun er da en av de lengstsittende regjeringsledere noensinne, og den første kansler som går av etter egen vilje. Angela Merkel har preget tysk og europeisk politikk siden Berlinmurens fall i 1989.

Merkel starter sin politiske karriere med flere ulemper. Hun er fysikeren som vet lite om politikk. Hun kjenner Vest-Tyskland basert på en togreise og negativ østtysk propaganda. Hun er en ung, skilt kvinne som stiger inn i et maskulint og kristenkonservervativt parti. Hun vil frabe seg å være opptatt av frisyre og klær.

Vi kjenner Merkel fra tysk presse etter å ha bodd mange år i Tyskland under studier og arbeid. Vi har sett litt av hennes reise fra innsiden, og er nysgjerrige på hvordan en leder som i utgangspunktet har flere odds mot seg, gang etter gang klarer å vinne partiet og folket. Angela Merkels iscenesettelse av seg selv er ikke av den storslagene, glossy typen, og hun er ikke av de politikerne som har for vane å bli presentert i *hjemme hos*-reportasjer.

Merkel beveger seg i løpet av sine år som politiker fra å bli oppfattet som unnselig ung dame til å være en av de mektigste europeiske politikerne i vår samtid. Det er en uvanlig reise, og vi ønsker derfor å se på hva som kan forklare hennes maktposisjon.

2. Problemstilling.

Vi ønsker å utvide vår forståelse av mennesket og politikerens Angela Merkel. Ut ifra egenskaper vi mener å se hos henne har vi valgt tre underproblemstillinger som vi fokuserer på, for å komme nærmere svar på hovedproblemstillingen:

Hva kan forklare Angela Merkels maktposisjon?

- 1) Kan klokskap forklare Angela Merkels maktposisjon?
- 2) Kan Machiavellis tankesett forklare Angela Merkels maktposisjon?
- 3) Leder Angela Merkel i kraft av en *Kongstanke*, og i så fall, hvordan påvirker det hennes maktposisjon?

Vår avgrensing gjør at vi ikke går nærmere inn på om Merkel har en større appell i Tyskland enn andre steder, eller andre mulige perspektiv på hennes maktposisjon.

3. Biografi – Merkels vei

Vi presenterer Angela Merkels livshistorie basert på biografier, taler, dokumentarer sett og intervjuer lest. Vi bruker biografien som grunnlag for analyse og drøfting.

3.1 *Oppvekst i øst*

Angela Dorothea Kasner kommer til verden i utkanten av Hamburg en sommerdag i 1954 som den førstefødte av lærerinnen Herlind og den lutherske presten Horst Kasner. Noen uker etter Angelas fødsel følger far Horst sitt kall for sine trosfeller i øst. Sognepresten tar med seg sin lille familie og de bosetter seg etter hvert i den vesle landsbyen Templin i Brandenburg i Øst-Tyskland. Prestefamilien fra vest er annerledes enn resten av samfunnet de lever i. Selv om familien er mer åpen for diskusjoner enn de fleste, vet både barn og voksne alltid at de ikke fritt kan uttrykke egne meninger. Familien velger en pragmatisk middelvei i forhold til den østtyske staten; "Vi tilpasset oss akkurat så mye som var nødvendig" sier Merkel i etterkant (Bollmann, 2021, s. 43). Når familien sitter sammen på kvelden kan alle få si hva de har på hjertet, men alle er innerforstått med at det da kun er for familiens ører, og ingen andre. Det å alltid ha kontroll, og aldri avsløre tanker og følelser var nødvendig for å klare seg i Øst-Tyskland (Brekke, 2016, s. 56). Familien Kasner har mye besøk både fra øst og vest da far Horst er ansvarlig for videreutdanning av prester. Familien har god tilgang på illegal litteratur fra vest (Bollmann, 2021, s. 25). Materielt har familien det sparsommelig; som prestefrue får ikke mor Herlind lov av myndighetene til å være i arbeid. Familien Kasner deler prestegården med en institusjon for handikappede. Hun lærer seg å verdsette mangfold og å se hvert menneskes kvaliteter som noe unikt (Bollmann, 2021, s. 28). Angela er også intellektuelt kjapp og beskrives som svært skoleflink (Weidenfeld, 2022, s. 45). Samtidig er hun motorisk sent utviklet som barn. "Jeg var en idiot til å bevege meg. Som 5-åring kunne jeg ikke gå ned en bakke. Der normale mennesker lærer av seg selv måtte jeg tenke igjennom, anstrenge meg og øve" (Bollmann, 2021, s. 36). Angela har toppkarakterer i alle fag unntatt gym, og hun lar alle som trenger, skrive av arbeidet sitt. Hun har glede av å lære bort og spre av sin kunnskap allerede som elev. Hjemme i Templin er de en gjeng som holder sammen, lager fester og diskusjonene er uvanlig åpne for østtyske forhold. Merkel er påpasselig på at alle får snakke, og ingen får snakke før den andre er ferdig (Roll, 2009, s. 35).

3.2 *Utdanning og voksenliv*

Etter artium i 1973 går veien videre til universitetsutdannelse i Leipzig og faget er fysikk. Hun ønsker å ha et fag hvor hun ikke må diskutere ideologi. "To ganger to må også

under Honecker bli fire” som Merkel spøkefullt bemerker i flere intervju (Brekke, 2016, s. 54). Institutt for fysikk er en mannsbastion og Merkel beskriver at hun kommer godt ut av det med sine kollegaer når det gjelder rasjonalitet og kunnskap (Bollmann, 2021, s. 60). Hun fullfører hovedfag i fysikk med Magna Cum Laude i 1978 (Brekke, 2016, s. 61).

“Angela Merkel er lenge forsiktig i kjærlighetslivet og blir i tenårene heller venn enn kjæreste med guttene. En medelev sier hun allerede den gang tilhører CDU: Club der Ungeküssten” (Roll, 2009, s. 35). Ukysset, men alltid med gjengen og ofte henger de hjemme på prestegården, der det er frihet og godt med plass (Roll, 2009, s. 35). Angela Kasner gifter seg 23 år gammel med den stille medstudenten Ulrik Merkel i 1977. Ekteskapet åpner for å få felles bolig i et land preget av boligmangel (Brekke, 2016, s. 61). Etter fire års ekteskap forlater hun en overrasket ektemann. Hun hadde bestemt seg og trakk selv konsekvensene uten at de snakket mye sammen, har Ulrich Merkel fortalt senere (Brekke, 2016, s. 66). Av praktiske grunner tar hun med seg vaskemaskinen og beholder etternavnet. Resten av jordisk gods blir igjen i leiligheten hos en skuffet ektemann (Bollmann, 2021, s. 85). I 1981 bryter Merkel opp låsen i en tom leilighet, flytter inn, pusser opp og begynner å betale husleie for etter hvert å få det registret som et legalt leieforhold (Bollmann, 2021, s. 65). I 1984 kommer Angela Merkels far på besøk for å feire hennes 30-årsdag, hvorpå hans kommentar til sin datter er “Weit hast Du es noch nicht gebracht” i betydningen at hun ikke har mye å vise til i livet (Bollmann, 2021, s. 96). Merkel er da skilt, bor i en leilighet uten varmt vann, og hun er på sjette året med sitt doktorgradsarbeid. Merkel referer til denne episoden i flere intervjuer. Det er harde ord til en kvinne som alltid er vant til å være både best og yngst i det hun foretar seg. Ordene setter spor. De protestantiske forventningene til hardt arbeid og suksess er tydelige i Kasners hjem (Bollmann, 2021, s. 35). Doktorgraden i kvantefysikk blir ferdig i 1986 med svært god karakter (Bollmann, 2021, s. 97). Fra hun var 24 til 34 år sluker Merkel alt av litteratur hun kommer over. I tillegg til faglitteratur, fordypet hun seg i politikk og politisk filosofi, historie, talene til Vest-Tysklands president von Weizsäcker og verkene til Andrej Sakharov. Hun leser Herbert Larucuse og Mikhail Gorbatsjov, vitenskapsfilosofen Karl Popper, tyske klassikere, nyere østtyske forfattere, den store russeren Bulgakov og den opposisjonelle sosialistkritikeren Rudolf Bahro. All lesingen gir henne innsikt. Hun blir også klar over at menneskene på andre siden av Berlinmuren ikke er modigere, da det er få fra vesten som tør å smugle inn lesestoff til øst (Brekke, 2016, s. 67). Fra 1984 registrerer Stasi at Merkel stadig oftere treffer den fem år eldre vitenskapsmannen Joachim Sauer (Bollmann, 2021, s. 85).

3.3 Politisk engasjement og karriere – ballen ruller

Når Merkel beskriver sitt politiske engasjement før 1989 sier hun "Ich war Beobachterin, ich habe dem Braten noch nicht so ganz getraut" - hun torde ikke være annet en passiv tilskuer (Bollmann, 2021, s. 113). Merkels analytiske og pragmatiske personlighet kommer godt til syne de historiske dagene omkring 9. november 1989 når Berlineremuren faller. Hele Tyskland er i eufori og stemningen i Berlin er elektrisk og preget av emosjoner. Merkel er denne dagen i badstue med en venninne, slik hun er hver torsdag, da nyheten kommer at nå kan alle østtyskere reise fritt. Senere på kvelden spaserer hun med badstuvesken i hånden over Bornholmer Brücke til Vest-Berlin. Hun ringer på døren i et fremmed vesttysk hjem hvor hun treffer flere andre østtyskere. Alle tilstedeværende drar til Kurfürstendamm for å feire. Merkel takker imidlertid for seg og sier hun må hjem fordi hun må stå opp tidlig neste dag (Bollmann, 2021, s. 116). Det er tross alt arbeidsdag den 10. november 1989 også. På det vitenskapelige akademiet er alle opprørte og diskuterer de historiske dagene. Alle unntatt Merkel; "hun satt ved sitt skrivebord og jobbet med fag" (Bollmann, 2021, s. 117). Merkel går ikke i demonstrasjon. Hun avventer situasjonen, og analyserer det som skjer.

3.4 Inn i politikken

Merkel engasjerer seg aktivt i politikken fra desember 1989. Hun ønsker å være med på å forme et gjenforent Tyskland. *Die Wende*, gjenforeningen av Tyskland omfatter så mye: Det er en omorganisering av to land som har hatt ulike styresett og det tyske folk skal bli ett folk igjen med en felles kultur. Merkel starter en analytisk prosess for seg selv og går på søken etter et politisk parti (Bollmann, 2021, s. 119). Hun er innom SPD, Sozialdemokratische Partei Deutschland, men syntes partiet er for elitært (Bollmann, 2021, s. 119). Veien går videre til Demokratischer Aufbruch (DA) hvor hun kjenner lederen. DA er et lite parti hvor hun, etter å ha tenkt seg om, sier ja til å bli pressetalsmann (Bollmann, 2021, s. 122). Merkel er upåfallende og skaper ro i en ellers kaotisk partiledelse (Bollmann, 2021, s. 124). DA får et elendig valgresultat. Merkel får rolle som presseansvarlig i prosessen for å oppløse Øst-Tyskland og gjenskape et forent Tyskland.

Den vestlige pressen liker Merkel og hennes "effiziente und direkte Art" (Bollmann, 2021, s. 134). Regjeringssjef de Maizière i overgangsregjeringen lar seg forbløffe av Merkels analytiske egenskaper og hvordan hun evner å skille mellom viktig og uviktig (Bollmann, 2021, s. 134). Merkel melder seg inn i det kristenkonervative partiet Christlich Demokratische Union (CDU). Merkel tildeles av CDU valgkretsen Stralsund-

Rügen-Grimmen, da hennes egen valgkrets i Berlin og Templin allerede har sterke kandidater. I valgkampen reiser hun rundt i sin nye valgkrets, leser lokalavisene og snakker med folk. Hun låner støvler av fiskerne, setter seg ned med en liten snaps og en røyk, og diskuterer politikk (Bollmann, 2021, s. 138). Hun oppnår et strålende valgresultat og på den måten kommer hun i 1990 inn i parlamentet i Bonn. Knappt ett år etter murens fall sier Merkel: *“Det var på det punktet mitt nye liv startet”* (Roll, 2009, s. 25).

3.5 Minister Merkel

Kohl ønsker en minister fra øst, og gjerne en kvinne, i sin første regjering i et gjenforent Tyskland. Tidligere leder i overgangsregjeringen i Øst-Tyskland, de Maizière, anbefaler Merkel for Helmut Kohl. Merkel blir, med sine 36 år, den yngste tyske ministeren noensinne. Hun er minister for kvinner og ungdom i 1991- 1994 (Bollmann, 2021, s. 144). I en video fra 1991, noen måneder etter at hun ble minister, ser vi en korthåret, usminket og alvorlig Merkel som flakker med blikket og fikler med en binders. Mørke ringer under øynene gir et sårbart inntrykk. Merkel får tilnavnet *“Kohls Mädchen”*, noe hun misliker, men aksepterer (Bollmann, 2021, s. 144). Merkel går en hard skole i toppolitikken. I Kohls femte regjering blir hun miljøvernminister (1994 – 1998). I faget *miljø og atomsikkerhet* føler hun seg kompetent og utvikler stor faglig tyngde (Bollmann, 2021, s. 170). Hun tilpasser seg også raskt det politiske maktspeillet. Ved valget i 1998 går Kohl av etter det dårligste CDU-valget siden 1949, og SPDs Gerhard Schröder danner sin første koalisjonsregjering. Kohls evige kronprins, i CDU Schäuble, velges til ny leder av CDU.

På det private har Merkel gjennom flere år fått kommentarer på at, *“wilde Ehe”*, hun er det tyskerne kaller samboere. Det er ikke en god tone i det kristenkonserervative CDU. Merkel gifter seg med Joachim Sauer i en lunsjpause på rådhuset før valget av generalsekretær kommer opp i 1998 (Roll, 2009, s. 133). Ekteparet har likt ambisjonsnivå, men på ulike felt. Han som vitenskapsmann og hun som politiker. De får aldri barn sammen, og *“es hat sich nicht gegeben”* - det ble bare ikke - er Merkels svar på direkte spørsmål (Bollmann, 2021, s. 86). Hun har en hyggelig, ufarlig fremtoning og de som er skeptiske til henne tenker det er fint å ha en litt svak sjef som ikke vil forstyrre opprykkene til viktige posisjoner videre. Hun vinner valget som generalsekretær i CDU med 95,8 % av stemmene på landsmøtet i 1998 (Bollmann, 2021, s. 211).

Som generalsekretær i CDU bidrar hun til gode delstatsvalg og det styrker hennes posisjon i partiet. I 1999 kommer det frem at Helmut Kohl har mottatt svarte penger for å finansiere valgkamper. Merkel skriver 22. desember 1999 et leserbrev som blir førstesideoppslag i den konservative riksavisen Frankfurter Allgemeine Zeitung (FAZ). I brevet tar hun avstand fra Kohl og presenterer seg selv som fremtiden i CDU (Bollmann, 2021, s. 198). Merkel sitter i en nøkkelposisjon, hun har tillit og troverdighet. Schäuble blir også dratt inn i pengeskandalen og trekker seg februar 2000 med ordene "CDU befinner seg i den største krisen noensinne" (Bollmann, 2021, s. 205). Merkel står klar til å ta ansvar og hun har folket og media på sin side. Politikerkolleger tror ikke en kvinne kan vinne kampen om maktposisjonen, og noen snakker også om bredden på Merkels bakende som et utelukkende kriterie. Overraskende for noen, men ikke for Merkel, blir hun april 2000 valgt til første kvinnelige leder i CDU. Kohl er ikke til stede (Bollmann, 2021, s. 211). Hun er full av selvtillit og uttaler "Merkel ist Merkel, mit allen risiken und Nebenwirkungen" – Merkel er Merkel, med risiko og bivirkninger. Når hun velges til partiformann er det mange menns karriereplaner som legges i grus (Bollmann, 2021, s. 211). Etter valget blir hun spurt av en journalist fra FAZ om det er ett handicap for henne å være kvinne. "Frauen sind auch Menschen" - kvinner er også mennesker - svarer hun kaldt (Bollmann, 2021, s. 209). Merkel er nå leder i CDU, men hvem skal være kandidat til kansler? Alle i partiet nøler. Merkel går offentlig ut og sier hun kan tenke seg å stille. Da kommer ministerpresident Stoiber fra delstaten Bayern og gjør det samme. Merkel forstår raskt hvem som er den sterkere kandidaten, flyr hemmelig til Bayern for samtaler med Stoiber. Her lover hun ham sin lojalitet, og skaffer seg selv handlingsrom (Bollmann, 2021, s. 227). En journalist spør om hun ikke er redd det vil svekke henne som partileder: "Ich fürchte mich vor gar nichts" - Jeg frykter intet, er svaret (Bollmann, 2021, s. 230). Hendelsen kan tolkes som at Merkel slår hodet i CDUs glasstak. Stoiber taper valget og Gerhard Schröder (SPD) danner en rød-grønn regjering.

3.6 Kansler Merkel

Etter en tøff, intern maktkamp stiller Merkel som CDUs kandidat til kansler i 2005. Hun har holdt en anstendig og respektfull tone i valgkampen hvor det har vært dødt løp med SPD på valgdagsmålingene. Valglokalene er stengt valgdagen, og det pågår fintelling av stemmer. Partilederne i Tyskland er samlet til TV-debatt, den såkalte Elefantrunden. Merkel og CDU ligger i foreløpig opptelling et prosentpoeng foran Schröder (SPD). Schröder angriper Merkel på direkten uten å ha full oversikt over valgresultatet "Den entydige taperen er Angela Merkel. Ingen andre enn meg er i stand til å lede en stabil regjering". Merkel tar en slurk vann og lar alle partilederne uttale seg, før hun i en

pedagogisk tone forklarer hvordan regjeringsdannelse fungerer (Bollmann, 2021, s. 271). Schröder mistenkes i etterkant for å ha drukket, noe han avviser. Mange tolker hans hånlige smil som en motvilje mot å ha bli slått av en kvinne fra øst. Merkel lar Schröders ord tale for seg. Med sine 51 år blir Angela Merkel i 2005 ikke bare den første kvinnelige, men også den yngste kansler i Tyskland noensinne. Mange betrakter Merkel kun som en overgangsfigur når hun velges i 2005. Den optimale kandidaten finnes ikke i CDU, og sett bort i fra at hun er kvinne, provoserer Merkel ikke så mange. "I perioden hun sitter som kansler begynner pilene å peke oppover økonomisk og Tyskland finner seg selv som et nytt gjenforent, stort og mektig land" (Brekke, 2016, s. 147). Enda skal Merkel vinne tre nye kanslervalg før hun gir seg.

Merkel står oppreist gjennom kriseårene 2008-2021 og hennes regjeringer håndterer finanskriser, eurokrise, Ukraina-krise, flyktningkrise, terror i Tyskland, oppvekst av nynazisme og koronapandemi. I 2015 kommer den syriske flyktningkrisen og denne krisen håndterer Merkel på en annen måte enn de foregående krisene. Hun er mer spontan og reagerer raskere. Hun møter både mye støtte og mye motstand ved å åpne grensene for hundretusener av flyktninger inn i Tyskland. Stabile, forutsigbare Merkel overrasker det tyske folket. Merkel utfordrer Tyskland "Wir haben so vieles geschafft – wir schaffen das" - vi har klart så mye, vi klarer også dette (Bollmann, 2021, s. 514). Hun oppmuntrer tyskere, som er vant til å håndtere tøffe utfordringer i historien, til å ruste seg opp til å møte flyktningestrømmen. Merkel starter fortellingen om Tyskland som det fleksible landet som ønsker dem som trenger det velkommen, og folk møtte opp på jernbanestasjonene og ønsker flytningene velkommen. Debattene var harde, slik det bør være i et demokrati. Hyllesten var stor, og motstanden likeså.

Kansler Merkel har en nøkkelrolle som president i Det Europeiske Råd (Roll, 2009, s. 408). Hun forsterker samarbeidet med USA hvor Gerhard Schröder ikke hadde lyktes. Merkel har god dialog med Putin og evner å skape konsensus mellom stormakter. Internt i Tyskland reformerer hun helsesektoren. Hun har sterkt søkelys på energipolitikk og asylpolitikk. Angela Merkel beholder sine nærmeste medarbeidere lojalt over flere tiår. Samtidig anser de hverandre for å være medarbeidere og ikke venner. Beate Baumann har vært tett på siden 1992. Fortsatt den dag i dag titulerer Merkel og Baumann hverandre med høflighetsformen Sie, da det ifølge Merkel "hjelper med å holde den profesjonelle distansen" (Roll, 2009, s. 376).

Merkel fremstår som en kontrast til sine kollegaer i sin samtid. Der Trump, Putin, Macron og Johnson er svært tydelige personligheter som markerer egen person, setter Merkel seg selv i bakgrunn (Weidenfeld, 2022, s. 12). Merkel er den yngste og første kvinnelige kansleren i Tyskland. Hun avslutter som den første tyske kansleren som går av etter eget ønske uten å ha tapt valg eller har måttet gå etter skandale.

Merkel går av som kansler 2. desember 2021, og hylles med Tysklands høyeste militære seremoni for sivile, Der Große Zapfenstreich (Reuters, 2021). Tre selvvalgte låter framføres av Stabsmusikkorps der Bundeswehr, og låtvalget overrasker: Først ute er nemlig *Du hast den Farbfilm vergessen*, en punkslager fra 1974 om det grå livet i øst. Om en sint kvinne som ergrer seg over en dårlig forberedt mann, fremført av det østtyske punkikonet Nina Hagen. En klassiker fra vest er neste; "Für mich soll's rote Rosen regnen" av Tysklands store etterkrigsdiva Hildegard Knef, om en kvinne som ikke innordner seg, og ønsker et mirakel. Tredje låten prestedatteren velger er salmen "Grosser Gott, wir loben dich". Vi får et glimt av Angela Merkel og hennes reise.

4. Metode

Denne delen består av metode, forforståelse, kilder og kildekritikk. Vi gjør rede for noen historiske forutsetninger som ligger til grunn for hermeneutikken og hvordan vi benytter dette som fremgangsmåte i det videre arbeidet.

4.1 Naturvitenskap, åndsvitenskap og positivisme

Diskusjonene om hva som kan betegnes som vitenskap går langt tilbake i tid og gjør seg fortsatt gjeldende. Naturvitenskapen har gjennom historien befestet sin posisjon når det kommer til hva man kan si er forskning og hva man kan hevde er sann kunnskap, men behovet for å diskutere om det eksisterer ulike former for vitenskap tvinger seg etter hvert frem (Krogh et al., 2003). Noen hevder at det eksisterer to, tre vitenskapstyper som er grunnleggende forskjellige på bakgrunn av *enten* objektet som studeres *eller* metoden som benyttes, og at dette legitimerer humanioras vitenskapelighet (Krogh et al., 2003, s. 101).

Går vi tilbake til *Giambattista Vico* (1668-1744), og hans hovedverk *Scienza Nuova*, presenteres et hovedprinsipp som skiller mellom humaniora og naturvitenskap. Dette gjennom å differensiere mellom virkeligheten som er skapt av menneskene og den delen av virkeligheten som er skapt av naturen (Krogh et al., 2003, s. 80). Diskusjonene bølger

frem og tilbake, og når åndsvitenskapene senere blir inkludert på universitetene står naturvitenskapene så sterkt at humaniora enten må innordne seg og hevde å være en form for naturvitenskap, eller så må de kunne begrunne at det er en helt egen vitenskap (Krogh et al., 2003, s. 103). Historikeren *Johann Gustav Droysen* (1808-1889) tilhører den siste kategorien, og han viser til ulikhetene mellom å *forklare* og *forstå* (Krogh et al., 2003, s. 106). Droysen hevder at de to uttrykkene er motsetninger, og dermed er også åndsvitenskapene og naturvitenskapene det (Krogh et al., 2003, s. 107). Når vitenskapsformene studerer ulike objekter, må også metodene være ulike.

Positivism og positivismestriden

Tilpasningen av humaniora til naturvitenskapene omtales som *positivisme* og det innebærer at det er den naturvitenskapelige metode som anerkjennes (Krogh et al., 2003, s. 105). Når *positivismestriden* skyter ny fart i en rekke vestlige land på 60-tallet, dreier den seg i stor grad om forholdet mellom naturvitenskap og samfunnsvitenskap (Krogh et al., 2003, s. 111). *Positivistene* mener at henvisning til lover, altså *fullstendige årsaksforklaringer*, er en forutsetning for forklaringer i historien (Krogh et al., 2003, s. 112), mens *positivismekritikernes* fellestrekk er at de argumenterer for et skille mellom historievitenskapene og naturvitenskapene (Krogh et al., 2003, s. 212). Kritikerne tar opp arven fra Vico og Droysen, og benytter sitt menneskesyn som argument: Hva det innebærer å være et menneskelig vesen som *mener, tenker og føler* vil ikke kunne beskrives av naturvitenskapelige begreper (Krogh et al. 2003, s. 114).

Positivismestriden setter også sitt preg på den norske vitenskapsfilosofiske diskursen fra midten av 60-tallet (Krogh et al., 2003, s. 111). Her er *Arne Næss* (1912-2009) og *Hans Skjervheim* (1923-1999) sentrale. Næss er tilhenger av positivistisk og scientistisk tilnærming frem til ut på 60-tallet (Krogh et al., 2003, s. 114). Skjervheim kritiserer Næss sitt syn gjennom blant annet å tydeliggjøre skillet mellom å *forklare* og *forstå* slik det ble presentert av Vico og Droysen før ham (Krogh et al., 2003, s. 114).

Hvordan menneskene møter andre gjennom språket er det Skjervheim har som vitenskapsfilosofisk utgangspunkt for sin analyse. Gjennom eksempler viser han to holdninger som han knytter til det å på den ene siden være *deltaker* og på den andre siden *tilskuer* (Skjervheim, 1996, s. 71). Om du er deltaker eller tilskuer er avgjørende for hvordan du forstår mennesket. Skjervheim presenterer at om jeg er i en samtale hvor den andre sier noe, har jeg to mulige måter å respondere på. Om jeg interesserer meg for saken diskuterer jeg med vedkommende om det som er sagt stemmer eller ikke. *Jeg*

lar meg engasjere i hennes problem (Skjervheim, 1996, s. 72). Den andre måten er å ikke forholde meg til ordene som ytres, men kun være opptatt av at den andre sier noe. Da blir den andre et *faktum*. Vi *objektiverer* den andre; noe som ikke gjør det så lett å ta den andre og det hun sier alvorlig (Skjervheim, 1996, s. 74). På denne måten blir vi tilskuere, og Skjervheim understreker at om jeg skulle forsøke å utarbeide en vitenskap basert på objektivisering av andre vil jeg ikke kunne forstå dimensjonen av mennesket som et handlende vesen med tanker og følelser (Skjervheim, 1996, s. 74; Krogh et al., 2003, s. 115). Skulle man objektivisere den andre stiller man seg nemlig utenfor. Samfunnet og de andre blir fremmed for en. Man deltar ikke.

4.2 Hermeneutikk

Hermeneutikk kommer fra det greske ordet *Hermeneuein* og har utviklet seg til å bety *forståelselære* eller *fortolkningslære*, og diskusjonen om humanioras grunnlag utviklet seg i hovedsak til å dreie seg om nettopp forståelse og fortolkning (Krogh et al., 2003, s. 214). *Friedrich Ast* var filolog og ga ut *Grundlinien der Grammatik, Hermeneutik und Kritik* (1808), hvor hans ståsted er at all fortolkning og forståelse dreier seg om å finne den opprinnelige enheten som han mener eksisterer mellom leseren og de klassiske verk. Gjennom å foreta dette grepet ble hermeneutikk nærmest til en allmenn lære om forståelse (Krogh et al., 2003, s. 223). Det var også Ast som introduserte begrepet *den hermeneutiske sirkel* (Krogh et al., 2003, s. 224). *Den hermeneutiske sirkel* er et uttrykk for at vi bare kan forstå en del av en tekst ved å se på den i lys av helheten, og at helheten kun kan forstås ved å se på delene. Teksten som utgjør en bok, vil dermed utgjøre bokens *helhet*. En sirkulær tilnærming til teksten, *mellom helhet og del*, er hensiktsmessig i arbeidet med å forstå en fremmed tekst (Krogh et al., 2003, s. 225). Senere kom også erkjennelsen av at hermeneutikk er en kontinuerlig prosess og at fortolkerens intensjoner har betydning (Krogh et al., 2003, s. 226).

Hans-Georg Gadamer (1900-2002) kom i 1960 med verket *Wahrheit und Methode*. Han var elev av *Martin Heidegger* (1889-1976) som hadde utarbeidet en filosofi og ny teori om hva hermeneutikk var, og Heideggers arbeid var stor inspirasjon for Gadamer. Hans fremgangsmåte er å eksemplifisere hvordan menneskelig forståelse overhodet er mulig, og Gadamer tydeliggjør grunntrekkene ved menneskene som igjen underbygger påstanden om at mennesket er et vesen som *forstår/ har forståelse* (Krogh et al., 2003, s. 237). Gadamer er opptatt av fenomenet *menneskelig forståelse*, og han mener at det grunnleggende for mennesket er å forsøke å "forstå den historiske og sosiale verden, den kultur og de tradisjoner det er preget av" (Krogh et al., 2003, s. 240). Gadamer

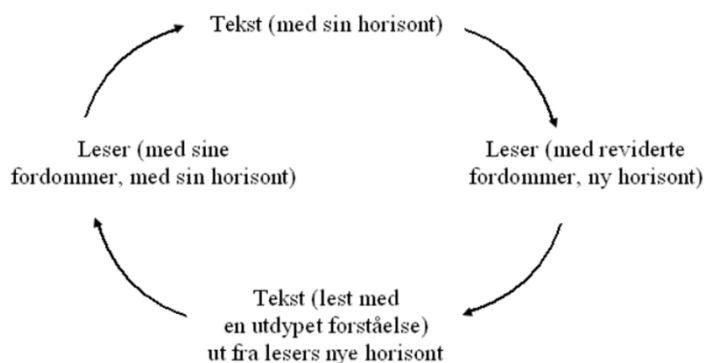
skiller mellom metode og hermeneutikk da han mener at åndsvitenskapene har en metode, men at hermeneutikken er *noe annet*. En metode er gjerne regelbunden og noe vi lærer å utføre på en bestemt måte, og det å følge en metode er noe vi lærer å gjøre, gjerne i en lærebok. Men å lære på denne måten forutsetter at jeg *forstår* det jeg leser, og av dette utledes forståelse som et grunntrekk ved mennesket (Krogh et al., 2003, s. 240). Dermed er hermeneutikk både mer grunnleggende og omfattende enn det en metode vil kunne være (Krogh et al., 2003, s. 241). Gadamer hevder at vi ikke kan ha et helt *nytt* utgangspunkt; vi vil alltid bringe med oss elementer fra vår egen tid og vår egen kultur. Det er heller ikke ønskelig å skulle kvitte seg med forutsetningene for vår egen kultur. Det finnes ingen sikker begynnelse eller trygt grunnlag for all forståelse som kan være vår forankring i forkant av at vi begynner med å forstå (Krogh et al., 2003, s. 243).

Dette er bakgrunnen for Gadamers begreper *fordommer* og *forforståelse*. En *forståelse* kan ikke starte ut ifra intet; den krever en forutgående forståelse - *en fordom*. For Gadamer blir dermed uttrykket *fordom* et positivt begrep (Krogh et al., 2003, s. 244). Vi må starte med den forståelsen vi har ut ifra vår egen tid, og fordommene vi har er positive forutsetninger for forståelse (Krogh et al., 2003, s. 245). Gadamer skiller mellom *legitime* og *ikke legitime* fordommer, og det stilles krav til oss at vi evner å legge til side elementene som er forstyrrende for forståelsen. Vi kan på denne måten korrigere forståelsen vår. Denne evnen er forklaringen på hvordan vi både kan ha forståelse for fortiden og være i kontakt med fordommene i vår egen tid (Krogh et al., 2003, s. 245). Korrigeringen og kritikken av våre egne fordommer foregår i *den hermeneutiske sirkel* (Krogh et al., 2003, s. 245). Gadamer videreutvikler sirkelbevegelsen og presenterer et forhold mellom to størrelser som er preget av hver sine historiske forhold; *leser* og *tekst*. Han plasserer først leseren med *eksisterende fordommer* inn i sirkelen, og i neste omgang leseren med *reviderte fordommer*. Sirkelbevegelsen vil i stadig økende grad gjøre oss i stand til å bedømme våre fordommer og legge til side dem som ikke er legitime (Krogh et al., 2003, s. 247).

Et element Gadamer viderefører etter Heidegger er teorien om *forforståelse*. Den samlede summen av våre fordommer er ikke noe vi kan overskue i sin helhet da den er enorm, og det er her de innfører begrepet *horisont*. Dette begrepet muliggjør tanken om at forståelsen kan endre seg. En horisont inneholder det som for medlemmer av en kultur eller samfunn er felles. Den hermeneutiske sirkel utvikler seg med dette til å bli et samspill – *en sirkelvandring* - mellom *to horisonter*; leserens og den som blir representert av verket. Dette resulterer i en revidert forståelse (Krogh et al., 2003, s.

247). At disse horisontene smelter sammen resulterer i forståelse hos leseren, som igjen justerer sin horisont gjennom å gå dypere inn i tekstens opprinnelige forestillingsverden. En slik *horisontsammensmelting* er ifølge Gadamer den hermeneutiske sirkels sluttresultat (Krogh et al., 2003, s. 248).

(Figur 1, Krogh et al., 2003, s. 249)

Gadamer viser med dette at humaniora er en vitenskap. Den gir oss sann og objektiv innsikt i tekstene vi studerer (Krogh et al., 2003, s. 249). Forståelse forutsetter *horisontsammensmelting*. Vi må imidlertid ikke tenke at horisontene er hverken helt forskjellige eller kan forenes totalt. *Forståelsen* medfører at forbindelsen mellom fortiden og egen horisont bygges videre på, og *forståelsen* krever tilstedeværelse av *både* forbindelse og avstand (Krogh et al., 2003, s. 253).

I denne oppgaven tar vi med oss vår forforståelse av Merkel når vi leser litteraturen om henne. Denne forståelsen blir så justert når vi har tatt inn over oss det vi har lest. Vi får reviderte fordommer, ny forståelse, av hvem hun er og hvordan hun kan forstås. Sirkelvandringen gjentas når vi videre leser vår utvalgte teori og får ny forståelse for dette. Når vi så videre ser på Merkel i lys av teoriene, vil vi igjen få utvidet vår horisont. I oppgaven fremkommer dette gjennom at vi presenterer Merkels biografi for så å ta for oss den enkelte underproblemstilling med sitt teorigrunnlag. Hver underproblemstilling har en analyse og drøfting som baserer seg på den foregående forståelsen. Til slutt har vi en sammenfattende drøfting hvor vi etterstreber en ny og utvidet forståelse, en avsluttende horisontsammensmelting.

4.3 Vår forforståelse – Merkel, makt og mening

I vår forforståelse inngår den forståelsen vi har med oss fra vår tid og kultur. Når det gjelder Merkel er vår forforståelse preget av at vi har bodd flere år i Tyskland, samtidig har vi ikke hatt annet forhold til Merkel enn at hun har vært kansler i perioden vi bodde

der. Vi oppfatter henne som en intelligent, jordnær leder uten at vi kjenner til om hun har en klar visjon. Etter Die Wende er det fortsatt et skille på øst og vest. Angela Merkel har klart å forsere barrierer og glasstak, og på kort tid går hun fra å være en ukjent fysiker til kansler. Vi er fasinert av hennes karriere og undrer oss over hvordan Angela Merkel er kommet til makten i den elitestyrte republikken. Åpenbart er hun ikke i den indre sirkel av likemenn, da hun kommer frem fra et liv bak muren i Øst-Tyskland.

Vi opplever Merkel som reservert i sin væremåte og traust i sin fremtoning. Privatlivet er preget av fotformsko og tur i skogen. Vi forundrer oss over hvor kort tid det går fra hun jobber på institutt for fysikk til hun blir en solid statsleder. For oss er det uforklarlig hvordan hun kan klatre så raskt i partiet og bli CDUs kandidat til ministerposter for senere til å bli Tysklands første kvinnelige kansler på kort tid.

Titulering og språk

Bundeskanzler er et mektig ord i Tyskland. Langt mektigere enn det direkte oversatte forbundskansler, uten at vi har et bedre ord på norsk. Forbundskansler virker som et fremmed låneord for oss, og vi velger derfor å omtale den tyske Bundeskanzleren med *kansler* i vår oppgave. Vi har også valgt å beholde noen sitater på tysk, da det beskriver følelsene og tankene bak sitatene mer presist.

4.4 Kilder og kildekritikk

Det foreligger biografier, dokumentarer og podkaster om Angela Merkel. Vi bruker biografiene om Merkel tilgjengelig på tysk, engelsk, svensk og norsk. Vi har forsøkt å velge ut biografiene med flest direkte kilder og politisk nøytrale. Evelyn Roll er den eneste som har hatt direkte samtaler med Merkel med det formål å skrive biografien *Die Kanzlerin*. *Die Kanzlerin* av Roll, *Angela Merkel* av Kornelius, *Angela Merkel. Die Kanzlerin und Ihre Zeit* av Bollmann og *Angela Merkel – Europe's Most Influential Leader* av Qvortorp er våre primærkilder. Hun snakker bare med utvalgte journalister i den tyske dagsavisen FAZ og der Spiegel. For å høre mer av Merkels egne ord har vi gjennomgått samlingen av Merkels tre mest kjente taler i boken *Was ist also mein Land* av Angela Merkel (2021). Vi har sett dokumentarer og hørt på podkaster som er aktuelle. Fra de første 35 årene i Merkels liv i Øst-Tyskland har vi lite kildemateriale. Det er derfor stort sett muntlige kilder fra Merkel selv og intervjuer med familie og lokalsamfunn som er gjengitt i bøkene. De muntlige overleveringene vil være preget av

hvordan fortiden blir husket og forstått på formidlingstidspunktet. På den andre siden er hendelsene gjengitt av ulike kilder fra samme tid.

Videre er vår forståelse av det tyske samfunnet preget av vårt blikk og utgangspunktene vi har fra norsk kultur samt det å ha levd i Tyskland med Merkel som kansler i mange år. Hvordan vi tolker og forstår det vi leser er preget av vår opplevelse og den politiske samtid.

Vi har i vårt teoretiske rammeverk valgt pensum passende til de tre underproblemstillingene. Sentralt står *Den nikomakiske Etikk* av Aristoteles. Videre bruker vi *Fyrsten* av Niccolò Machiavelli og *Reven i Hønehuset* av Trond Berg Eriksen. For *Kongstanken* er det *Kongs-emnerne* av Henrik Ibsen, *Also sprach Zarathustra/ Slik talte Zarathustra* av Friedrich Nietzsche og *Lev farlig* av Steinsholt som er primærkildene.

Vi forholder oss til at Aristoteles, Machiavelli, Ibsen og Nietzsche skrev under andre tider enn vår egen. Deres begrep og forståelse av lederskap og makt vil være annerledes både på grunn av tiden de er skrevet i og oversettelsene inn i vår tid. Formen noen av tekstene har kan gjøre det fristende å bøye og tøye teoriene til det vi måtte ønske, og krever dermed at vi er bevisst vår bruk av tekst sett opp mot helheten av det forfatterne har skrevet.

5. Analyse og drøfting

Hva kan forklare Angela Merkels maktposisjon?

Vi har en oppfattelse av hvem Angela Merkel er, og denne forforståelsen tar vi med oss videre i våre hermeneutiske sirkelvandringer. Vi ønsker å bli bedre kjent med Angela Merkel gjennom å analysere og drøfte hennes uttalelser, egenskaper og handlinger for å få en bedre forståelse av hennes vei til å bli minister og kansler i Tyskland, og hvordan hun har klart å beholde makten.

Vi ønsker først å definere hvordan vi forstår makt og ledelse. Makt er evnen til å få noe til å skje i samfunnet (Engelstad, 2005, s. 13). Makt er med på å definere oss mennesker i forhold til hverandre. Tilkommer det endringer blir maktbalansen forstyrret og da starter kampen om innflytelse og maktposisjoner (Badaracco, 1997, s. 79). Begrepene makt og ledelse henger sammen. På samme måte som makt, kan ledelse defineres på

mange måter. Grunnlaget for lederskap ligger i makt til å utforme overordnede målsettinger og koordinere ressurser og innsats (Engelstad, 2005, s. 60).

5.1 Underproblemstilling 1: Kan klokskap forklare Angela Merkels maktposisjon?

I vår forforståelse kjenner vi Angela Merkel som en språkmektig kvinne med doktorgrad i kvantefysikk. Intelligent er hun, men er hun klok? I vår første sirkelvandring ser vi på teorier og begreper fra Aristoteles med det mål for øye å kaste lys over om klokskap kan være med å forklare Angela Merkels maktposisjon.

5.1.1 Teori: Aristoteles

Aristoteles (384–322 f.Kr) utforsker i *Den nikomakiske etikk* (Aristoteles, 2013) de positive egenskapene i oss mennesker, som legger til rette for at vi skal virke på vårt beste og oppnå lykke; *Eudaimonia*. En som har *eudaimonia* lever et godt liv gjennom sitt dydige virke (Aristoteles, 2013, s. 278). Det handler ikke om å inneha følelsen lykke, men om å oppfylle sin naturlige bestemmelse som menneske. Handlingsvalgene våre har som mål at vi blir lykkelige *gjennom* å lykkes. Lykken vi oppnår blir vurdert på slutten av livet (Eriksen, 1999, s. xiii). *Eudaimonia* kan bare oppnås i en godt drevet bystat, og de positive egenskapene hos den enkelte er forutsetninger borgerne har for å bidra til bystaten. Forutsetningene kan være faste holdninger; de moralske dyder, eller intellektuelle dyder, som klokskap. Egenskapene er *dyder* som borgerne i ulik grad evner å trene opp og disponere optimalt (Eriksen, 1999, s. xxviii), og når det kommer til stykket avhenger dyden av en borgers evne til vilje og besluttsomhet (Eriksen, 1999, s. xxix).

Aretê, dyd, er grunnbegrepet i gresk etikk. Det handler om å være i sin beste tilstand; *å virke på sitt beste* (Aristoteles, 2013, s. 338). For mennesker oppnås denne tilstanden når våre “vesentlige evner er utviklet og utøves maksimalt” (Aristoteles, 2013, s. 338), og når mennesket virker på sitt beste vil det være lykkelig. Dette tankesettet omtales som *dydsetikk* (Eriksen, 1999, s. xv). Aristoteles har som utgangspunkt at mennesket er godt og ønsker det gode. Vi *blir* også gode av å *gjøre* det gode. Dyd kan forstås som en slags grunnholdning som gjenspeiles både i tanke og i praksis, en karakteregenskap, og “dydig er bare den borger som handler rett av de rette grunnene” (Eriksen, 1999, s. xxix). Faste holdninger og klokskap presenteres som viktigst, og Aristoteles rangerer dydene ut ifra at det eksisterer en grunnleggende tanke om fellesskap (Eriksen, 1999, s. xxxi).

Karakterdyd handler om å venne seg til å handle rett etter forbilde av andre (Eriksen, 1999). Karakterdyden oppstår ved at vi utøver den, og gjennom øvelse og gode vaner videreutvikles den (Aristoteles, 2013, s. 46). Sentrale intellektuelle dyder er viten (*epistémé*) og kunnen (*techné*). Dyden *kunnens* formål er å skape noe, og det krever innsikt i tilvirkning. Det kan beskrives som et håndverk; en teknisk rasjonalitet. Å besitte dyden *viten* innebærer å ha innsikt i hvordan noe er med det mål for øyet å erkjenne det som er sant. Dette er det universelle; en analytisk rasjonalitet (Aristoteles, 2013).

Fronêsis (klokskap) er “den intellektuelle dyd som viser seg i en godt utført handling og som består i evnen til å overveie vel om det som bidrar til målet” (Aristoteles, 2013, s. 342). Intellektuell dyd innebærer at vi har innsikt i hvorfor ulike handlinger er rette, i de enkelte situasjonene (Eriksen, 1999, s. xxxiv). Klokskap er for Aristoteles forståelse av hvordan noe bør være, og formålet med dyden er å handle på riktig måte, altså en godt utført handling (Aristoteles, 2013, s. 342). *Fronêsis* er

[...]praktisk klokskap hos den som har kommet til full forståelse av hva som er godt eller skadelig for mennesket. *Fronêsis* hos Aristoteles er ikke en alminnelig innsikt i en allmenn sannhet, men en dekkende forståelse av en konkret situasjon hvor noe må gjøres. (Eriksen, 1999, s. xxxiii)

Det dreier seg altså om enkelttilfeller. Hvilket blikk du har for hva som er de rette midler å benytte er avgjørende for om du er i besittelse av *fronêsis*. Det handler også om du har sans for å se deg ut riktige mål i situasjonen (Eriksen, 1999), og det gjelder å ha innsikt til å handle til det beste både for seg selv og storsamfunnet (Aristoteles, 2013).

Dydene har med både følelser og handlinger å gjøre, og Aristoteles kommer frem til at for mye eller for lite av begge deler er feil. Dyden er en holdning knyttet til våre beslutninger. Den hjelper oss å holde oss til *middelveien* og er bestemt av fornuften, men dyden kan også selv gjenkjenne mellomtingen. Dyden er en middelvei, og ytterpunktene til middelveien – overdrivelsen og mangelen - betegnes som laster (Aristoteles, 2013, s. 59).

5.1.2 Analyse og Drøfting

For å se nærmere hvorvidt Merkel besitter *fronêsis* tar vi utgangspunkt i tre ulike områder som vi mener beskriver henne; Merkels møte med enkeltmennesker, Merkels pragmatisme og Merkels konflikthåndtering, og ser hvordan hun handler i enkeltsituasjoner.

Merkels møte med enkeltmennesker

Merkel lærer vi å kjenne som et nysgjerrig og vitebegjærlig menneske gjennom biografiene og dokumentarer. At hun er så interessert i andre overrasker oss litt. Kanskje er det våre fordommer mot kristelige, konservative politikere som kommer til uttrykk. Allerede fra tidlig ungdom søker hun ut til alle land som er tilgjengelige for østtyskere og hun beskriver stor interesse for hva som er viktig i andre menneskers liv og hvordan de lever. Merkel har en kunnskapshunger som gjør seg gjeldende allerede i hennes oppvekst. Familiens daglige diskusjoner bidrar til at hun stadig får brynet seg på det å resonnerer, og samtidig dukker det stadig opp nye tema å sette seg inn i (Roll, 2009). Aristoteles beskriver at vi opparbeider *dydene* ved å utøve dem slik det også er for øvrige former for *kunnen*, "for det vi må lære før vi kan gjøre det, det lærer vi ved at vi gjør det." (Aristoteles, 2013, s. 46). Videre poengterer Aristoteles at utviklingen av dydene våre påvirkes av hva vi lærer i situasjonene, og at det å lære av den rette påvirker resultatet positivt:

Holdningene oppstår av tilsvarende virksomheter. Det er derfor det er nødvendig å utøve virksomheter av en viss beskaffenhet, for holdningene retter seg etter forskjeller i virksomhetene. Så det har ikke liten betydning at vi straks fra ungdommen av vennes til å gjøres slik eller slik; det betyr tvert imot svært mye, ja alt." (Aristoteles, 2013, s. 46)

Merkel lever i en lukket verden bak muren og finner liten intellektuell konkurranse på skolen. Når hun reiser sammenligner hun sitt liv med andres, og med dette utfordrer hun sine intellektuelle evner. Når hun finner at hun ikke står tilbake for noen er hun fornøyd (Kornelius, 2016). Aristoteles formidler i sine tekster om klokskap og statsmannskunst at den som er ung kan være dyktig, men ikke klok, da klokskap er noe som kommer gjennom erfaring (Aristoteles, 2013, s. 164). Denne ungdommelige form for tvekamp endrer nok noe karakter etter hvert som Merkel blir eldre.

Interessen for sine medmennesker tar Merkel med seg i sitt politiske virke. I 1990 deltar hun i sin første valgkamp og hun reiser mye. Hun virker åpen, interessert og får god kontakt med folk. Hun fremstår både engasjert og uhøytidelig. Når hun trekker på seg fiskerens støvler blir hun som en av dem. Det er sikkert mulig å beskyldes Merkel for å være beregnende i sin tilnærming til potensielle velgere, men Merkels væremåte oppleves ikke som tilgjort av dem som er der (Kornelius, 2013). Dette kan være et uttrykk for det som Aristoteles omtaler som *vennlighet*:

For denne personen tar alt på rett måte, ikke på grunn av sitt vennskap eller fiendskap, men fordi det er slik han er. Han vil nemlig opptre likedan overfor dem han kjenner som overfor dem han ikke kjenner, og overfor dem han er fortrolig med

likeså mye som overfor dem han ikke er fortrolig med, bortsett fra at han også vil gjøre det som anstår seg i hvert enkelt tilfelle. (Aristoteles, 2013, s. 114)

Merkel tilegner seg innsikt i hvordan politikken oppleves på grasrota, hun får en dypere forståelse av hva som er viktig i de ulike lokalsamfunnene. Gjennom direkte samtaler blir hun i stand til å kommunisere sitt budskap, om ikke så elegant, så på en forståelig måte. Merkel vinner mange velgere med sin direkte dialog, og dette gir et inntrykk av Merkel som nabokona som kan ordne opp når noe ikke er som det skal. Hun står for stabilitet. Hos Aristoteles er målet “[...]et gode som kan virkeliggjøres i handling, og som er oppnåelig for mennesket.” (Eriksen, 1999, s. xxvii). Merkel forsterker inntrykket av å være en av folket gjennom sin fremtoning. De første årene som familieminister er hun usminket om det ikke er TV-opptredener. Hun bruker praktiske, anstendige klær lik dem hun hadde i studietiden på institutt for naturvitenskap. Gjennom hele Merkels rikspolitiske liv blir hennes frisyre, klær og kropp regelmessig kommentert og ofte latterliggjort av offentligheten. Selv står hun fast ved at det ikke er hennes bekledding som er av betydning, men sakene hun arbeider med og resultatene som oppnås (Kornelius, 2013). På spørsmål om hvorfor hun ikke gjør mer ut av eget utseende, svarer hun på sitt særegne, tørrvittige vis: “Hvis jeg skal tilpasse meg alles ønsker angående mitt utseende, må jeg først starte å tenke på min pannelugg – og det hver dag – hele tiden” (Roll, 2009, s. 173). Merkel står i hetsen, og tilpasser seg ikke. Det mannsdominerte politiske landskapet i Tyskland undervurderer Merkel. Hun er bare kvinnen fra øst med det usmarte utseende, hun passer ikke inn. Merkel vet at det ikke er stemmene fra de som går på de kuleste restaurantene i Berlin Mitte som avgjør neste valg. Valget blir avgjort i bydelen Treptowo, i Rügen og ute på landsbygda hvor folk flest bor. Først når hun stiller som kanslerkandidat ser vi at hun gradvis endrer stil frem mot valget i 2005. Små steg, som medvirker til at hun fremstår slik vi kjenner henne i dag.

Når Merkel er ute på reise sammen med sine nærmeste medarbeidere avslutter de dagen i fellesskap – for å *gjøre opp*. Det er beskrevet som en privat refleksjonsrunde mellom Merkel og hennes kollegaer. Det innebærer å gå gjennom dagen og snakke åpent om sine erfaringer. Det har ikke preg av oppgjør eller videre planlegging, men er en refleksjon over dagen. Likt Merkels barndom når moren samlet barna omkring kjøkkenbordet for å snakke seg gjennom dagen som har vært (Bollmann, 2021). Igjen ser vi det vi kan forstå som en grunnleggende holdning hos Merkel, en videreutvikling av samtale gjennom årenes løp der på kjøkkenet. Aristoteles har, som nevnt, beskrevet betydningen av det å utvikle gode vaner (Aristoteles, 2013, s. 46) og her kan det virke som om vanene utviklet i barndommen skaper rom for ny erkjennelse og forståelse hos

Merkel. Det er ikke vanskelig å tenke seg til at refleksjon på denne måten er en tillitsøvelse mellom deltakerne. Her kreves stor grad av psykologisk trygghet, og det bidrar til lojalitet i gruppen. Når det stormer rundt Merkel forskanser gruppen seg og det dannes et slags mikrokosmos som fungerer "på samme måte som familien Kasner: Ugjennomtrengelig for utenomstående, på innsiden krevende, arbeidsomt og ambisiøst." (Kornelius, 2013, s. 283). Det arbeidsomme og ambisiøse hos Merkel synes for oss å fremtre generelt på de områdene hun engasjerer seg. Vi forstår det ikke som et protestantisk trekk, men snarere som et uttrykk for at hun gjør det hun kan for å bidra positivt til samtidens versjon av "bystaten". Det er gjennom å virke på sitt beste, vi oppnår *eudaimonia* (lykke), og Merkel synes å benytte sine forutsetninger til det ytterste. Hun sier det er tilfredsstillende å gjøre sitt arbeid (DW News, 2021).

Angela Merkel treffer i løpet av sine år ved makten Putin ved flere anledninger. Hun blir raskt utsatt for hans hersketeknikker og opparbeider en mistillit, slik hun gjerne har til brautende menn (Kornelius, 2013). I 2013, når Russland går inn i Krim, er Merkel den eneste vestlige regjeringssjefen med kommunikasjon med Putin. Merkel kjenner til russisk kultur og språk, og Putin på sin side bodde flere år i Øst-Tyskland som KGB-agent (Bollmann, 2021). De har begge en form for anerkjennelse av hverandre. Merkel mener dialog er viktig for å få informasjon og fange opp endringer, for forståelse og innsikt, selv når hun forstår at hun blir løyet for (Kornelius, 2013). De har diametralt forskjellig syn på hva som er en god statsoppbygging, og syn på *glasnost*. For Putin er Sovjetunionens oppløsning nasjonens fall, mens for Merkel er Die Wende ensbetydende med frihet og muligheter (Kornelius, 2013). Hos Aristoteles ser vi at friheten er grunnlaget for fornuftsstyrte og moralske handlinger med alt det innebærer av ulike dyder (Eriksen, 1999, s. xxxi), og vi kan også se Merkels frihetsforståelse i lys av dette. At hun ønsker seg et samfunn hvor det er frihet for den enkelte.

Putin har noen fremtredende trekk som kan dukke opp under diskusjoner og som Merkel gjenkjenner fra Stasi-agenter. Hensikten er å intimidere og skremme, og slik oppnå sitt mål. Merkel blir i slike situasjoner rolig, og benytter sine analytiske egenskaper og enorme faktagrunnlag. Det utvikler seg dermed til en annen type kamp (Kornelius, 2013). Hun har en enorm utholdenhet i forhandlinger, og hun har også en stor tålmodighet (Bollmann, 2021). Ettersom de to i økende grad kjenner hverandres styrker og svakheter gjør det dem begge både mer utsatt for å bli spilt ut på sidelinjen, men samtidig bedre rustet til å benytte et treffende middel eller argument i en gitt situasjon. Merkel er alltid seg selv lik, er konstant, og kan forstås i retning av å ha i seg

det Aristoteles omtaler for *faste holdninger* (de moralske dyder). Merkel kan synes å ha noe mer, som vi forstår som *fronêsis*. Den intellektuelt dydige “ser hvordan midler og mål avhenger av hverandre” (Eriksen, 1999, s. xxix). Merkel ønsker ikke at Russland skal isoleres internasjonalt, men være et stabilt og demokratisk land. Da er det, fra Merkels ståsted, samtaler, samarbeid og gjensidighet i handelsavtaler som må til.

Merkels pragmatisme

Merkel fastslår ikke noe bastant fra starten, men følger med på strømningene. Hun presenterer ikke sterke overbevisninger, men er fleksibel, og evner å vente på det rette øyeblikket (Kornelius, 2013). Merkel uttaler at noe av det hun liker best ved å bli partipolitisk aktiv i DA er å utarbeide egen politikk. Hun er mye alene på pressekontoret, og har ingen å rådføre seg med: “Det var kaotisk, og jeg hadde følelsen av at det var behov for meg. Fremfor alt likte jeg at den politiske retningen fortsatt ikke var helt fastlagt” (Roll, 2009, s. 117). Merkel har, slik vi ser det, allerede tidlig et ønske om å finne gode løsninger, uten å være dogmatisk. Merkel følger ikke en ideologi som låser henne fast i spesifikke saker eller situasjoner, men kan forbli fri til å ta det hun mener er riktige avgjørelser basert på fakta (Kornelius, 2013). Kritikere hevder at dette trekket ved henne, som handler om å ikke flagge sin mening høyt og tydelig fra begynnelsen av, er et resultat av at hun ikke har en egen mening. Merkel på sin side ser at politikerne som presenterer ideologier forsvinner. Sjelden fører store ord til store handlinger (Kornelius, 2013). For å beholde flertallets gunst kan man ikke være for rigid, og Merkels balanse mellom fleksibilitet og overbevisninger er med å gi Merkel gjennomslagskraft (Kornelius, 2013, s. 89). Er dette et uttrykk for den gylne middelvei? Kanskje. Merkel er svært pragmatisk så lenge hun får anledning til å inngå kompromisser. Merkel ønsker resultater (Kornelius, 2013, s. 66). Kanskje er dette et uttrykk for Merkels aristoteliske fintfølelse i enkeltsituasjoner. Hun forstår hva som må gjøres og hvilken framgangsmåte hun bør benytte (Eriksen, 1999, s. xxxiii).

Merkel har den karakteristiske arbeidsformen *Merkels metode*: “Å gjøre rett fra begynnelsen, steg for steg, metodisk og rolig er hennes mål, eller i hvert fall forhåpning” hevder Kornelius i sin biografi om Merkel (2013, s. 74). Arbeidet preges av lavmælt kamp, både alene og med sine nærmeste medarbeidere. Ender det bra, blir Merkel fornøyd. Om enkelte deler av planen ikke fungerer, er det ingen som merker noe fordi de ikke kjenner til hennes plan (Kornelius, 2013). Aristoteles påpeker at det er dyden som ligger til grunn for om en handling er rett eller ikke, men hva det er naturlig å gjøre

for å gjennomføre beslutningen handler om en annen evne enn dyden. Denne evnen kaller Aristoteles kløkt:

Den er slik at den setter oss i stand til å utføre de ting som bidrar til det målet vi har satt oss og sikter mot, og til å treffe dette. Hvis nå siktemålet er edelt, er denne evne rosverdig, men hvis det er slett, er evnen ren sluhet. Derfor sier vi da også om de kloke at de er kløktige og slu. (Aristoteles, 2013, s. 171)

Aristoteles sier videre at klokskap og kløkt ikke er det samme, men at klokskap ikke finnes foruten kløkt (Aristoteles, 2013, s. 171). At Merkel holder sine kort tett til brystet og ikke tilkjennegir intensjoner eller motiver står altså ikke nødvendigvis i motstrid til om hun er klok i aristotelisk forstand. Trolig er det et nødvendig trekk for å overleve både under Stasi-regime og i politikken.

Merkels konflikthåndtering

Merkel liker ikke konflikter, men i hennes kanslertid kommer kriser og konflikter på løpende bånd. Merkels arena for håndtering av uenigheter er gjennom resonnement. Hun hever ikke stemmen og kommer ikke med personangrep, men hun har en bisk humor, full av tvetydigheter og ironi (Kornelius, 2013). Slikt kan ramme vel så hardt. Hennes diplomatiske form omtales mild og vennligsinnet (Qvortrup, 2021, s. 300) Hennes fremgangstone samt gode relasjoner med de mindre EU-landene trekkes fram som et av hennes sterkeste kort (Qvortrup, 2021). Det er åpenbart at overveielser og vurderingene Merkel står overfor i de ulike krisene og konfliktene er krevende. Hun benytter sin metodiske fremgangsmåte for å få bukt med problemet, eller i hvert fall for å finne frem til best mulige løsninger. På en annen side hevder Merkels kritikere at den lange tiden det ofte tar for Merkel å ta beslutninger, ikke handler om å finne frem til best mulig løsning, men rett og slett at det er et uttrykk for *nøling - zu merkeln*. Det er et så karakteristisk trekk ved henne at det tyske språk har fått et nytt verb (Nicholson, 2015). Andre igjen hevder at en av Merkels strategier så langt i det politiske livet har vært å ikke kjempe kamper hun ikke kan vinne (Kornelius, 2013, s. 310), men legge inn støtet der det er mulighet for gjennomslag. Aristoteles anser politikken, i likhet med moralske handlinger, for å tilhøre den praktiske viten (Eriksen, 1999, s. xxxi), altså hva som kan gjøres. Merkels fremgangsmåte er å balansere egne interesser og allianser for å styrke maktbalansen, både nasjonalt og internasjonalt. Slik beholder Merkel noe av sin politiske styrke. Å forvente løsninger i politikken som ikke innebærer fleksibilitet eller kompromisser anser Merkel for urealistisk (Kornelius, 2013, s. 310).

Flyktningkrisen i 2015 representerer et brudd i måten Angela Merkel håndterer kriser. I et forsøk på å få med seg opinionen og det tyske folk holder hun en pressekonferanse den 31. august, 2015: "wir haben so vieles geschafft — wir schaffen das" - vi har klart så mye. Vi får det til (Merkel, 2021, s. 35). Uttalelsen avviker fra *Merkels metode*: Hun har ingen ferdig plan. Utenom sin vante form begynner hun å løse et problem uten oversikt over situasjonen. Hun kommer skjevt ut fra begynnelsen. Hun allierer seg ikke med sine kolleger i EU på forhånd, og de blir overrumplet og irritert. Det blir tydeligere både for Merkel og oss at Merkels metode virker når vi ser hvor politisk vanskelig det blir med håndteringen av flyktningkrisen, med alt den innebærer av samtaler, refleksjoner, diskusjoner og forhandlinger i etterkant. Vi finner at Merkel ikke forfølger en tilfeldig innskytelse, men har bakenforliggende, utvidede felleskapstanker. Å *virke på sitt beste* handler ikke om å "forfølge sine private innfall" (Eriksen, 1999, s. xxxiii). Hun ser betydningen av å åpne grensene for å nå målet på sikt (Eriksen, 2019, s. xxxii). Merkels budskap ut er at resultatene vil komme etter hvert, og at den humanitære tilnærmingen og politikken vil bestå prøvelsene (Kornelius, 2013).

Klokskapen derimot har nettopp å gjøre med de menneskelige ting og de ting man kan overveie. For vi sier at det som fremfor alt er den klokes virke, er å overveie vel, men ingen overveier det som umulig kan være annerledes, og heller ikke de ting som ikke har noe mål, et mål som er et gode som kan etterstrebtes i handling. (Aristoteles, 2013, s. 162)

Tyskland ender opp med å ta imot omkring 1 million flyktninger, i hovedsak fra Syria. Det går raskt, og det får også utilsiktede følger. Det høyre-radikale partiet Alternative für Deutschland (AfD) får sitt gjennombrudd. Merkel har den laveste tilslutningen noensinne. Aristoteles beskriver hva det er å overveie godt og konkluderer med "[...] Følgelig er det også generelt slik at *den* er klok som har evnen til å overveie" (Aristoteles, 2013, s. 158). Det er mange faktorer som påvirker om en beslutning får tilsiktet resultat.

5.1.3 Delkonklusjon og ny forståelse

I vår første sirkelvandring har vi lært om Merkels gode vane med refleksjoner. Vi ser hennes vennlige nysgjerrighet i måten hun møter andre mennesker på. Hun vet å overveie vel og jobber ambisiøst og pragmatisk for å finne frem til målet som skal tjene fellesskapet. Utfordringen for Merkel er at hun kan bli noe vel omstendelig, og kan utsette det å ta avgjørelser. Dette har resultert i verbet *zu merkeln*, det å aldri komme helt i mål, bare å bli vurdert på nytt og på nytt. Merkel synes overveiende å vite hva som er rett å gjøre i enkeltsituasjoner, hvorfor det er riktig og handle deretter – hun har *fronêsis*. Hun får mye av folket med seg da hun er sensitiv for folkeviljen.

5.2 Underproblemstilling 2: Kan Machiavellis tankesett forklare Angela Merkels maktposisjon?

Fra aristotelisk klokskap legger vi ut på en sirkelvandring for ny forståelse av Merkel, og vi oppsøker teori i klassikeren *Fyrsten*, skrevet av realpolitikeren Niccolò Machiavelli. Machiavelli gikk aldri nærmere inn på begrepet makt, da han tok det for gitt at leseren visste hva han skrev om (Bjartveit & Kjærstad, 1996, s. 157). Vi skal se Merkel i lys av Machiavellis teorier og lete etter mulige forklaringer med tanke på hvordan Merkel oppnår sin maktposisjon.

5.2.1 Teori: Machiavelli

Niccolò Machiavelli (1469-1527) lever i Firenze under renessansen. En tidsepoke med økt interesse og idealisering av antikk filosofi, kunst og kultur. Machiavelli gjør karriere i byråkratiet og ser maktspillet i politikken på nært hold. Machiavelli regnes som den første maktrealisten i moderne tenkning (Eriksen, 2006). Firenze på den tiden er preget av ustabile rettssystemer og stadig skiftende herskere. Machiavellis bok *Fyrsten* ryster folk da den blir gitt ut fem år etter hans død. *Fyrsten* sjokkerer fortsatt sine lesere 500 år senere med sine konkrete og ofte nådeløse råd for hvordan en fyrste skal komme til makt og deretter bevare sin maktposisjon. Machiavelli beskriver praktisk kunnskap i politikken hentet fra sine egne erfaringer og observasjoner (Badaracco, 1997, s. 79). Machiavelli beskriver verden *slik den er*, uten forventninger til hvordan verden burde være (Machiavelli, 1532/2003). Dette står i motsetning til Aristoteles og den kristne tanken hvor det er fokus på hvordan en moralsk riktig bør forholde seg til andre. Machiavelli påpeker at ledere ikke oppfører seg moralsk til enhver tid og at de heller ikke lykkes på den måten. Machiavelli beskriver den effektive sannhet, ikke idealet.

Fyrsten er en konkret håndbok til både nye fyrster, som Machiavelli har mest sans for, og fyrster som arver sine titler. Machiavelli gir råd til hvordan du bør forstå situasjonen du står i, samt måter å få, holde og bruke makt (Badaracco, 1997, s. 80): "I menneskers gjerninger, og i fyrstenes fremfor alt, som er hevet over enhver domstol, er det resultatene som teller" (Machiavelli, 1532/2003, s. XVIII). Machiavelli beskriver Cesare Borgia, en brutal leder, som ideal på hvordan en kan oppnå makt. "Borgia fremstår som et ideal for alle som ønsker seg makt. Et forbilde for maktens aspiranter" (Bjartveit & Kjærstad, 1996, s. 153). Budskapet er at det er bedre å være fryktet enn elsket (Badaracco, 1997). Machiavelli blir på urettmessig vis anklaget for å være medspiller i ett forsøkt kupp mot Lorenzo Medici, den nye fyrsten i Firenze. Dette fører til at Machiavelli blir fengslet, og torturert. Machiavelli skriver boken etter at han mistet jobben og er

tilbake på familiens lille vingård, og må overleve på hva jorden gir, mens han lengter tilbake til politikken. Machiavellis fall kan være med å gi han det ekstra kalde og kyniske blikket på hva menneske er villig til å gjøre for makt. "Byens makt er konsekvens av borgernes evne og vilje til å begrense, balansere og koordinere egne maktimpulser" (Engelstad, 2020, s. 15). Machiavelli gjør det videre klart at å ønske bare det gode, ikke er en vei til suksess; "En som i all sin ferd ønsker å gjøre det gode, vil måtte gå under blant alle dem som ikke er gode" (Machiavelli, 1532/2003, s. 81). Det betyr ikke at ledere ikke vil felleskapets gode, men at en imidlertid må være villig til å ta de fleste midler i bruk for å oppnå det som er målet. Machiavelli beskriver også at mennesker vil noe mer enn bare det gode, mennesket kan også være ondt (Eriksen, 2006, s. 175). "Om en fyrste var from, beskjeden, rettsindig, gavmild og ærlig i alt han foretok seg, ville han straks gå til grunne blant dem som ikke er noen av delene" (Eriksen, 2006, s. 176). Machiavelli bruker noen begrep som er sentrale i hans forståelse av verden; *virtù*, *Fortuna* og *Occasione*.

Virtù, Fortuna, Occasione

Virtù er et komplekst begrep som inneholder flere elementer: Fysisk og psykisk styrke, selvsikkerhet, fantasi, god dømmekraft, mot, praktiske ferdigheter, personlig makt, målrettethet og selvdisciplin, besluttsomhet, dristighet, storsinn, hensynsløshet og villighet til å gjøre hva som helst for å nå sitt mål (Badaracco, 1997, s. 108). Machiavelli forakter det motsatte, *ozio*, med feighet og latskap på individnivå. I staten vil det være korrupsjon og fordervelse (Eriksen, 2006). Machiavellis *Fortuna* snurrer hjulet og fordeler makt, berømmelse og omdømme, men også fare for å rase nedover. Hun assosieres med tilfeldigheter og sjansespill (Bjartveit, 2020, s. 250). Mennesker kan ha kontroll på halvparten av variablene, resten er overlatt til *Fortuna* (Bjartveit, 2020, s. 35). Fortunas gunst er lunefull, og overrasker. Derfor er det kun makten som skyldes *virtù* som er stabil og ærefull, men fyrsten kan få anledningen, *Occasione*, i gave av *Fortuna* (Machiavelli, 1532/2003). Klarer du ikke å se *Occasione*, eller den gyldne anledningen, vandrer hun videre og kommer ikke tilbake. Den som ikke griper *Occasione*, gripes av angeren (Bjartveit & Eikeset, 2008, s. 197).

Løven og Reven

Machiavelli er overhodet ikke opptatt av fyrsten som person. Han taler kun om funksjonen denne skal fylle, og hvilke krav rollen fører med seg (Eriksen, 2006, s. 175). I *Fyrsten* beskrives to måter å kjempe på, enten med lov eller med makt. Loven er menneskenes måte å kjempe på, mens dyr kjemper med makt. *Virtù* består av både å

være dyr og menneske “Fyrsten må vite å kunne være så vel dyr som menneske” (Machiavelli, 1532/2003, s. 91). Machiavelli bruker *løven* og *reven* som metaforer. Fyrsten bør velge *reven* og *løven* som forbilde (Machiavelli, 1532/2003, s. 92). *Løven* er den modige, energiske og aktive aggressive som angriper, *reven* er lur. “Den har lyktes mest, som best har vist å benytte seg av *revens* egenskaper” (Machiavelli, 1532/2003, s. 72). Machiavelli sier at sterke ledere må klare å veksle mellom ulike roller ut fra hva som er mest hensiktsmessig i en gitt situasjon (Rebhorn, 1988).

5.2.2 Analyse og drøfting

Vi har valgt ut relevante hendelser fra tiden hvor Merkel går inn i politikken til hun er kansler, som vi ønsker å analysere og drøfte. Vi starter med Merkels mot til å hive seg med gudinnen *Fortuna*.

Veien inn i politikken med Occasione og Virtù

Når Berlinmuren faller, er det *Occasione*, gudinnen og den nære slektningen av *Fortuna* som kommer nær Merkel. *Occasione* er muligheten få kjenner, hun er anledningen som byr seg der menneskers *virtù* og naturens nødvendighet møtes, og skaper en mulighet (Eriksen, 2006). Merkels møte med *Occasione* fører inn i politikken. Mye er kaotisk under Die Wende, tiden hvor øst og vest skal gjenforenes, og et nytt Tyskland skal bygges. Merkel får jobben som pressetalsmann i DA til tross for at hun ikke har noe erfaring med hverken partiarbeid eller presse. Hun blir godt likt av pressen og beskrives som rolig og tydelig i en kaotisk tilværelse. Merkel går med faste steg fra en akademisk karriere, og rett inn i rovdyrenes jungel; den tyske rikspolitikken. Angela Merkel sier selv “Jeg tror jeg er modig i avgjørende øyeblikk. Men jeg behøver tid til å tenke meg om, og forsøker å tenke gjennom alt før jeg tar en avgjørelse. Spontant modig er jeg ikke” (Bollmann, 2021, s. 37). *Virtù* får *Fyrsten* til å våge det nye, han vil utrette noe, forlater det trygge og har kraft nok til å utrette (Bjartveit & Eikeseth, 2008, s. 195). Merkel har klare mål når hun går inn politikken; “Jeg ønsker å komme inn i Bundestag, jeg ønsker en rask tysk gjenforening med et markedsøkonomisk styre” (Bollmann, 2021, s. 121). *Fortuna* liker de modige. Hvis du har motet til å tro at det ligger i din makt å forandre historiens gang, vil dette prege dine handlinger. Du blir sterkere og mer besluttsom. Dine gjerninger setter spor og endrer omgivelsene omkring deg (Bjartveit & Eikeseth, 2008, s. 197). Merkels første steg inn i politikken er en blanding av å klare å se muligheten, *Occasione*, og ha mot og *virtù* til å ta sjansen. Selvtillit nok til å gjennomføre kommer i tillegg, og hun satser fullt og helt, som i Nansens ord “Men når du legger i vei, så kast deg helt og holdent inn i foretagedet. Sett alle seil; ingen vakling, for selvtillit er

den første hemmelighet ved “hellet” (Sørensen, 1931, s. 170). Merkels politiske reise har startet, og den starter med *occasione og virtù*.

Leve ut sin ambisjon – geh ins offene

Merkel har høye ambisjoner både på egne og Tysklands vegne, og ser mulighetene som åpner seg etter murens fall. Merkel får en bok i gave av teater-intendanten Schindhelm når hun slutter ved institutt for fysikk og går inn i politikken. Schindhelm skriver “*geh ins offene*” på omslaget (Felder, 2017). Hun utfordres til å følge sin ambisjon. Når vi mennesker får tilfredsstilt våre primære behov, melder ambisjonene seg (Machiavelli, 1532/2003). Ambisjoner beskriver hvordan vi strever etter mot, ære, berømmelse, makt og rikdom (Eriksen, 2006). Ære mobiliserer til handling (Bjartveit, 2020, s. 54).

Berømmelse er lite trolig hennes ambisjon, da livet utformes meget privat og hun holder seg mest mulig i bakgrunnen. Vi er usikre på om hun har ambisjon for egen rikdom da hun aldri har vært i søkelys for økonomisk berikelse. Leiligheten hun og hennes mann bor i er den samme som tidligere og hytta i Uckermark er den samme. Garderoben hennes er heller ikke imponerende. Hennes ambisjon og drivkraft virker å ligge i det å ha makt til å påvirke handlinger og i å løse komplekse problemstillinger. Hun søker stadig å posisjonere både seg selv og Tyskland best mulig for å oppnå mest mulig innflytelse, og med det makt. “Ich will Deutschland dienen”- Jeg vil tjene Tyskland, sier hun i sin innsettingstale (Roll, 2009, s. 341). Merkel ønsker makt for seg selv og Tyskland, for best å kunne tjene Tysklands interesser.

Fadermordet – mest rev, men løve når det trengs

Et definerende øyeblikk (defining moment, Badaracco, 1997) i Merkels karriere er kalt *fadermordet*. November 1999 kommer det frem at den daværende partiledelsen i CDU har tatt imot uregistrerte penger på 1990-tallet. Helmut Kohl innrømmer etter hvert å ha mottatt omkring to millioner D-mark til partiets valgkamparbeid. Kohl presses hardt, men nekter å oppgi hvem han har mottatt penger fra. Alt dette erfarer Merkel via media. Hun er på dette tidspunktet generalsekretær i CDU. Merkel får lite eller ingen informasjon fra partiet (Bollmann, 2021, s. 96). En slik håndtering setter Merkel i et dårlig lys. Utfordringen er at hun ikke har tilgang til fakta. Merkel forstår etter hvert at partileder Schäuble også er involvert (Bollmann, 2021, s. 198). Ingen i partiet går ut mot Kohl. Han har laget sterke bånd innad i partiet, bygd på gjensidige tjenester og penger fra hemmelige kontoer. Slikt skaper lojalitetsbånd som er vanskelig å bryte ut av. Merkel ser det mer nøkternt. Hun bruker førjulshelgen til å analysere situasjonen, og evner å se sin egen posisjon slik den er. Hun forstår også at situasjonen krever handling fra hennes

side. Hun velger å ikke ta situasjonen opp internt i partiet, slik det er forventet av henne. Ingen andre i CDU går ut mot Kohl, alle virker å være under (in)direkte avhengighetsforhold. Det er ikke aksept for å anklage eller å heve kritiske stemmer mot landsfaderen Helmut Kohl.

Mandag morgen tar Merkel kontakt med redaksjonen i riksavisen FAZ. Merkel satser, og risikerer alt for å vinne alt, slik som Machiavellis løve (Bjartveit & Eikeset, 2008, s. 197). I leserbrevet, som havner på fremsiden av FAZ (Merkel, 1999), tar generalsekretær Merkel klar avstand fra partiformann Kohl (Bollmann, 2021, s. 199). Hensynsløs slipper hun løs sin indre løve: "Løven er sterk, den er aktiv, den er energisk, en sann kriger, men løven fremviser også mot, inngir respekt og eier integritet" (Bjartveit, 2020, s. 120). Etter leserbrevet er det klart at Merkel ikke er *Kohls Mädchen* lenger. Hun står på egne ben. Merkel viser seg full av *virtù* og *ambisjon*, hun kjemper for å frigjøre seg fra Kohl som går mot politisk krasjlanding. På dette tidspunktet er det hennes sjanse til å ikke bare bevare, men også styrke egen posisjon i partiet. Da må hun frigjøre seg fra sin mentor.

Merkel ser hvordan situasjonen er for Kohl ved at han har mottatt penger illegalt. Dette er vanskelig for Merkel å akseptere. Hun opplever at partilederen og kansleren Kohl, som den fremste representant for demokratiet, setter seg selv over loven. Han utfordrer den demokratiske styreformen ved å sette velgernes tillit til politikerne på spill. Konflikten markerer slutten på samarbeidet mellom Kohl og Merkel (Bollmann, 2021, s. 203). Merkel satser alt og får igjen *Fortuna* med seg. Hun mestrer å beholde partiets støtte, også etter å ha skjøvet Kohl ut over sidelinjen. "Det er de som fremstår som genuine, oppriktige og autentiske i deres påstander og oppførsel, og som ikke ser ut til å påvirke andre i det hele tatt, som er de som faktisk er gode på det politiske spillet" (Ferris et al., 2020, s. 17). "I menneskelige gjerninger, og i Fyrsten fremfor alt, som er hevet over enhver domstol, er det resultatene som teller" (Machiavelli, 1532/2003, s. 94). Ingen andre partimedlemmer går offentlig ut mot Kohl (Roll, 2009, s. 175). Kohl og Merkel snakker aldri med hverandre igjen.

Partileder Schäuble omtaler Merkels leserbrev som "*Akt der Illoyalität*" (Bollmann, 2021, s. 199). Merkel nevner aldri leserbrevet for Schäuble. "Revens våpen er kløkt, menneskekunnskap, sosial forståelse og en liten porsjon fandenivoldskhet" (Bjartveit, 2020, s. 124) - ord vi mener beskriver Merkel i denne situasjonen. *Reven* "forstår hva som er mulig og effektiv handling i en gitt situasjon. Løven tiltrekker seg øyeblikkets oppmerksomhet. Reven varer lengst" (Bjartveit, 2020, s. 124). Merkel skjønner at hun

ikke kan stole på Schäuble. Hun ser verden slik den er og analyserer hva som er neste steg. Uten å nøle springer hun frem som en løve. Partiet er i en dyp krise.

Spillet er snudd, og Merkel har med ett maktfaktorene på sin side. Partileder Schäuble mangler tillit i partiet, og må gå av. Igjen jager Merkel *Fortuna* foran seg. Risikoen for å mislykkes er stor, men Merkel griper muligheten. Hun blir valgt til den første kvinnelige partilederen i CDU i 2000. "Reven danker ut tungt tråkkende bjørner og ondsinnede ulver og vinner" (Bjartveit, 2020, s. 123). Det ser ut til at det politiske spillet faller henne naturlig og at hun intuitivt vet hvilken dyrisk egenskap, i machiavellisk forstand, hun bør hente frem i seg selv til enhver tid. Hun fremstår autentisk og får tillit: "Dyktig utførelse av politiske ferdigheter er vanligvis oppfattet som ekte, autentisk og rett frem" (Ferris et al., 2020, s. 3). Merkel er lett å like, og har noe ufarlig ved seg. Det er i samsvar med hva Machiavelli påpeker, og Merkel utøver; "Fyrsten må vokte seg vel for aldri å fremstå som annet enn barmhjertig, trofast, menneskelig, helstøpt og av den rene tro. Dels må han også være det, men alltid med hodet på rett plass, slik at han også kan være det motsatte når det kreves" (Machiavelli, 1532/2003, s. 93). Merkel viser at Machiavellis *rev* forstår det sosiale spillet. De identifiserer familiære mønstre i hva som foregår i endringsprosesser og de ser våre beveggrunner og svakheter (Bjartveit & Eikeseth, 2008, s. 199). Merkel fremstår sympatisk i det hun tar over tronen i CDU. "Ironisk nok, de som er dyktige i det politiske spillet, er de som fremstår som de ikke kan spillet. De fremstår som genuine, oppriktige, autentiske og hva-du-ser-er-hva-du-får" (Ferris et al., 2005, s. 17).

Merkel lever etter Aristoteles' dyder, er respektfull og vennlig ovenfor andre. Med Machiavellis briller på, må vi spørre om hun følger *Fyrstens råd* om å bruke dydens maske, også når det er brukt som et middel. En kan da spørre seg hvilke egenskaper hun egentlig har dersom alle dyder og laster kan være redskaper (Eriksen, 2006, s. 175). Kanskje tilgir vi henne alt fordi hun fremstår så jordnær, anstendig og vennlig. Ferris et al. (2005) skriver at de beste politiske spillerne ser vi ikke spille, fordi de fremstår som så genuine. Dette ser vi kan passe godt for Merkel. Vi finner at Merkel bruker Machiavellis tankegang slik de andre på hennes politiske nivå også gjør, at det er en forutsetning for å kunne overleve i politikken. Vi ser at hun er aristotelisk i sin opptreden, men at hun intellektuelt trolig vurderer at hun av og til må skitne til hendene for å forbli i sin posisjon: "Derfor må han aldri forlate det godes vei dersom dette er mulig for ham, men heller ikke nøle med å ty til det onde når forholdene krever det" (Machiavelli, 1532/2003, s. 93). Merkel gjør det som kreves for å få ønsket resultat, men det

mesterlige ligger i at vi ikke ser spillet. "Det er de som behersker det politiske spillet, som klarer å gjennomføre, men likevel bli gunstig oppfattet; ærlig ros, selvsikker, men ydmykt erkjenne sine egne styrker (Ferris et al., 2005, s. 18). Vi mener å finne at Merkel er villig til å bruke sin kløkt og sin makt når det er nødvendig for å komme i posisjon, hun har motet, selvtilliten og hun lykkes.

Slik vi forstår Merkel har hun med seg Aristoteles og så legger hun til Machiavelli. En god leder er en leder som kommer til makt. Merkel blir fjorten år på rad kåret til verdens mektigste kvinne av Forbes, og vi mener egenskapene Machiavelli beskriver med *løven* og *reven* er forutsetninger for å oppnå et slikt maktnivå. Merkel er en lur rev, men vi oppfatter ikke at hun er slu. Merkel har Aristoteles' dyder innebygd gjennom protestantisk oppdragelse i et reflektert hjem. Foreldrene til Merkel hadde en tydelig forventning om hardt og målrettet arbeid. Hun behersker Aristoteles' dyder og Machiavellis politiske spill, selv om modellene har et diametralt ulikt syn på mennesket og hvordan være en god leder. Her opplever vi at teoriene vi benytter er for snevre. Skillene mellom teoriene rommer ikke det å være menneske, eller erkjennelsen at vi kan både ha gode og onde tanker, dyder og laster. Og at vi av og til må ofre enkeltmennesker for å oppnå de gode resultatene for felleskapet, og for å oppnå maktposisjoner. Badaracco beskriver hvordan spenningen mellom disse ytterpunktene i dydige handlinger og Machiavellis mer maskuline virtú driver lederne til de største prestasjonene (Badaracco, 1997, s. 120). Mennesket består av både godt og ondt, slik at Merkels aristoteliske måter å tenke og forstå verden på ikke utelukker at hun kan følge de råd hun finner hensiktsmessig hos Machiavelli.

Å trekke sitt kandidatur med verdighet, rev med virtú

Partileder Merkel offentliggjør sitt kanslerkandidatur på vanlig måte, men det uvanlige er at Edmund Stoiber, delstatsleder for CSU i Bayern, gjør det samme rett etterpå. Merkel forstår raskt at Stoiber har større muligheter for å vinne valget (Roll, 2009, s. 310). Media begynner med en gang å skrive om hennes vei ut av politikken, og beskrives som den trolige slutten på eventyret om "Das Mädchen und der Macht". Fra politikken har Merkel lært at når situasjonen ser ut til å gå i andres favør, må hun være den handlende part (Roll, 2009, s. 311). Hun viser sin handlekraft, virtú, og alt må skje i det stille. Som tatt ut av en scene fra *Derrick* flyr hun til München, under et annet navn for å omgå pressen. Hun ringer Stoiber og forteller at hun er underveis, men han vil ikke treffe henne så sent på kontoret. Det vil kunne vekke oppsikt. Stoiber ber henne hjem til seg på frokost morgenen etter, og klokken 08.00 ringer det på i det Stoiberske hjem

(Roll, 2009, s. 312). I pressekonferansen rett etter, gjør hun det klart at hun støtter Stoiber som kanslerkandidat, og hun selv trekker sitt eget kandidatur (Brekke, 2016, s. 114). *Reven* Merkel vil ikke fremstå svekket, så hun tar styring, skifter standpunkt og beholder ansiktet utad. Hun presenterer også sin sannhet før spekulasjoner og konflikter rekker å utvikle seg. "Fyrsten må lære å gjøre bruk av dyder og laster uten forskjell, avhengig av hva situasjonen krever (Eriksen, 2006, s. 174). Merkel skriver sitt narrativ, snur kappen og skriver seg selv inn i historien som den gode støttespilleren: "Også det å holde ord er et spørsmål om hva som er gunstig og nyttig." (Eriksen, 2006, s. 175). Merkel fremstår nå som en raus leder med *virtù*, det innebærer å bruke kraft, styrke, beslutsomhet mot og kreativitet (Bjartveit, 2004, s. xviii).

Merkel har med seg flere elementer fra Aristoteles, og vi bruker Machiavelli som er et helt annerledes tankesett. Aristoteles mener mennesker er gode, Machiavelli erkjenner at mennesket kan gjøre det onde. Samtidig er det likheter, da begge teorier vil det gode for felleskapet. "Hos Machiavelli som en av de første i moderne tid, møter vi ideen om *Staatsinteressen* som et overordnet hensyn" (Eriksen, 2006, s. 179). Kanskje kan noe av deres ulikhet forklares med deres tid og historie. Aristoteles og Machiavelli kommer fra hver sin tid og sted. Aristoteles lever i den greske bystaten med 60.000 stemmegivende innbyggere og han legger størst vekt på felleskapet. Samfunnet er overskuelig og boken *Den nikomakiske etikk* er skrevet som en bok til Aristoteles sønn som råd til et godt liv. Machiavelli er rådgiver tett på fyrsten, innerste sentrum av makt. Her er det hyppige maktskifter og han opplever på nært hold bruk av vold og makt. Etter hvert blir Machiavelli utsatt urettmessig for tortur. Dette gjør nok noe med hvordan han ser på mennesket. Den demokratiske verden vi lever i dag er mer mangefasettert og vi lever i store nasjonalstater med mange ulike særinteresser, der kommunikasjon og beslutningsveier er sammensatte.

5.2.3 Delkonklusjon og ny forståelse

Vi er blitt kjent med Merkels *virtù* og at hun er dyktig politisk spiller som er i stand til å forstå situasjonen slik den er. Hun skjønner når hun må handle og deretter gjennomføre det som er nødvendig. Hun er modig og klarsynt nok til å gripe den gylne anledning, *Occasione*, når hun kommer. Merkel forstår når hun skal være *rev* og når hun må være *løve*.

Vi finner at Merkel behersker å ha Aristoteles' dyder med seg samtidig som hun klarer å tenke smart i politisk taktisk forstand. Hun tar med seg det beste fra de to ulike

verdenene. For å komme opp på det politiske nivået Merkel befinner seg må hun beherske Machiavellis politiske spill. Kun de aller fremste spillerne klarer å fremstå som så genuine, troverdige og ydmyke som Merkel gjør. Vi finner ikke ondskap, men mye kløkt og klokskap. Resultatet Merkel høster er at det tyske folk ønsker å følge henne, igjen og igjen.

5.3 Underproblemstilling 3: Leder Angela Merkel i kraft av en Kongstanke, og i så fall, hvordan påvirker det hennes maktposisjon?

Vi har med oss ny forståelse og ønsker å se mer på kraften bak Merkels ledelse og maktposisjon. Vi starter med teori om Ibsens skjønnlitterære begrep *Kongstanke* og Nietzsches forståelse av makt som evne og vilje til å skape noe.

5.3.1. Teori: Kongstanken - Frihet og demokrati kan aldri tas for gitt

Ibsen presenterer kongstanken da han gir ut skuespillet *Kongs-emnerne* i 1864, hvor han levendegjør dramaet etter at kong Sverre dør på 1200-tallet. Både Skule Jarl og Håkon Håkonsen vil ha tronen. Håkon har denne ene tanke som sin drivkraft: "Norge var ett rige, det skal blive et folk" (Ibsen, 1864/2005, s. 118). Skule vil være konge, og begrunnelsen er et ønske om kongemakten. Skule introduserer begrepet kongstanken: "Siden Håkon talte sin store kongstanke ut, ser jeg ingen anden tanke i verden, enn den ene" hvisker Skule for seg selv i nattlige monologer (Ibsen 1864/2005, s. 139). Skule vinner slaget om kongemakten, men begynner å tvile på seg selv og blir usikker på om han har det som skal til for å være konge. Den erfarne administratoren Skule søker råd hos skalden Jatgejr som ber Skule tro på seg selv. Skule liker Håkons kongstanke. Han forsøker å gjøre Håkons tanke til sin egen, men er reflektert nok til å forstå at han ikke kan ta på seg Håkons kongstanke som om det var hans egen kappe. En kongstanke forblir uløselig knyttet til den som har den (Bjartveit, 2020, s. 65). Skule har bevist fra tidligere at han er en utmerket administrator, men leter desperat etter Kongstanken som gjør han til en leder. Kongstanken har spesielle kjennetegn, den er *personlig*, *handlingsorientert* og *kollektivistisk* (Bjartveit, 2006).

Når Ibsen beskriver kongstanken er den ikke bare personlig, men av *eksistensiell* karakter. Kongstanken er subjektiv og knyttet til deg som person og ditt eget indre. Ibsen var inspirert av Søren Kierkegaard og eksistensialismen i betydningen *å være den en er*. Det er et dypt indre anliggende knyttet til denne eksistensielle skapertrangen som uttrykker seg også i Ibsens første drama, *Catilina*: "Jeg må! Jeg må; så byder mig en

stemme i sjælens dyb, – og jeg vil følge den. Kraft ejer jeg, og mod til noget bedre, til noget højere, end dette liv” (Ibsen, 1850/1875/2011, s. 15).

Kongstanken er *handlingsorientert*. Du må kunne utføre handlinger som bidrar til at tanken din kan bli realisert. Her er begrepet *selvoverskridelse* sentralt, det å vinne over seg selv til en ny tilblivelse ved å skape verdier (Steinsholt, 2009, s. 443). Dette vil være viktig for å kunne realisere kongstanken. På slutten av 1800-tallet er det en tidsånd Kittang kaller *Nietzschezeitlichkeit*; tanken på hva som er de drivende krefter for mennesket (Kittang, 2002). Friedrich Nietzsche (1844-1900) skriver i det han omtaler som sitt hovedverk *Also sprach Zarathustra*, at livet må leves og ikke bare overveies (Steinsholt, 2009, s. 396). Det filosofiske innholdet i *Also sprach Zarathustra* har tre hovedtanker - *overmennesket*, *viljen til makt* og *læren om alle tings evige gjenkomst* (Nietzsche, 1883-85/2022, s. 380). Vi vil i oppgaven fokusere mest på *viljen til makt* og *selvoverskridelse*.

Overmennesket har etter Guds død klart å rense seg fra all kristendom og platonisme. Tenkemåte og handling er kun basert på verdier forankret i denne verden og menneske står fritt til å skape egne mål og verdier (Nietzsche, 1883-85/2022, s. 381). *Læren om alle tings evige gjenkomst* handler om at alt som skjer har skjedd før og vil skje igjen og igjen på nøyaktig samme måte (Nietzsche, 1883-85/2022, s. 383). Nietzsches drøm er *Der Übermensch* - *overmennesket* som overskrider seg selv til en ny tilblivelse gang på gang. (Nietzsche, 2012, s. 366). Målet er at vi skal komme oss til et transformert *Übermensch*, hvor vi overskrider oss fra å være vanlige mennesker til å bli mennesker som står fritt til å skape sine egne mål og verdier (Nietzsche, 1883-85/2022, s. 381). Motsatsen er *Der letzte Mensch* - *det siste mennesket* som er dekadent, bekvemt, konfliktsky, bortskjemt og trygghetssøkende (Nietzsche, 2012, s. 370).

Hos Zarathustra lærer vi videre: "Bare der det er liv, er det også vilje: men ikke vilje til liv, men - slik lærer jeg deg det – vilje til makt!" (Nietzsche, 1883-85/2022, s. 129). At Gud er død gjør at utgangspunktet for hvordan vi skal leve våre liv er tomt og uten mening. Dette er Nietzsches nihilistiske utgangspunkt. I dette tomrommet må mennesket skape mening selv. Derfor er vilje til makt den grunnleggende kraft i vår tilværelse (Bjartveit, 2020, s. 67). *Wille zur Macht*, hvor ordet *Macht* kommer fra verbet *machen*, betyr å gjøre eller å skape. Vi tenker ofte på makt som autoritær makt, pengemakt eller politisk makt. *Macht* hos Nietzsche handler altså om å skape noe selv, en evne til handling og selvoverskridelse. Viljen til å overgå seg selv og andre. Viljen til å styre viljen (Bjartveit,

2020, s. 68). Hos Nietzsche er vilje til makt utslagsgivende i alt som skjer (Steinsholt, 2009, s. 442). Han mener at alle *levevesen* - alt som lever - hele tiden vil forsøke å overvinne seg selv og bli en bedre utgave av seg selv. Dette går ikke bare på det enkelte *levevesen*. I overført betydning kan det bety nye tenkemåter hos et folkeslag, eller være "åndelig" i form av teknologisk utvikling, eller å få nye ideer (Nietzsche, 1883-85/2022, s. 383). I fortolkninger av Nietzsche diskuteres det hvordan den evige gjenkomst og selverskridelse skal forstås. I oppgaven følger vi den moralske hypotesen: Vi lever her og nå i dette livet. Vi bør etterstrebe en fullstendig tilværelse, der en ikke drømmer om nye sjanser (Nietzsche, 1883-85/2022, s. 384). Skulle vi fødes på nytt ville det være nettopp dette livet vi hadde ønsket å leve om igjen. Målet med livet er ikke lykke alene, men det å lære av våre lidelser. For å overvinne oss selv må vi stadig gå over broen. Vi må lære å elske vår *amor fati*, vår skjebne, og akseptere det som skjer oss i livet (Steinsholt, 2009, s. 474).

Det *kollektivistiske* er kongstankens tredje kjennetegn. Tanken må gagne noe mer enn deg selv, den må være til samfunnets beste. Hva som er samfunnets beste oppfattes ikke alltid som det beste for hver enkelt. Håkons tanke om forening av Norge til ett folk vil ikke lykkes uten at folk vil følge han og realisere hans kongstanke. Når kongstanken skal ut til folket vil det gjennomskues om kongstanken er din egen eller utarbeidet av et konsulentbyrå.

5.3.2. *Analyse og Drøfting*

Det er vanskelig å skille mellom hvem du er som menneske og hvem du er som leder. Derfor blir det umulig å forstå lederens visjoner og kongstanker annerledes enn lederens forståelse av seg selv (Bjartveit & Eikeset, 2020, s. 220). "Hvorfor vil du være leder?" er spørsmålet Håkon plager Skule med (Ibsen, 1864/2005, s. 118). Vi ønsker å se på kongstankens kjennetegn *eksistensiell*, *handlingsorientert* og til *fellesskapets* beste, opp mot Merkels liv og virke.

Merkel vokser opp i etterkrigstiden med følgene av Hitlers ideologiske diktatur. Hun lever hele barne- og ungdomstiden i et kommunistisk regime. Hun lengter etter frihet og kjenner angsten ved å være overvåket av Stasi, og den beklemmende følelsen av å ikke være fri (Merkel, 2021, s. 9). Vi finner at det preger henne sterkt. En politiker fra De grønne sa "Merkel kan forhandle om absolutt alt unntatt friheten" (Brekke, 2016, s. 190). Frihet er hennes lengsel i barndommen, og den er dypt *personlig* og *eksistensiell* for Merkel.

Merkel uttrykker ikke eksplisitt en visjon eller kongstanke. Tvert imot uttaler Merkel "Wer Visionen hat, sollte zum Arzt gehen" - den som har visjoner må gå til legen. Merkels nøkterne pragmatisme fungerer som en motstand mot ideologisk sneversyn (Bollmann, 2021, s. 11). For Merkel er det kanskje for personlig eller upraktisk å uttrykke en visjon, eller kongstanke, som hun senere må forsvare. Hun er på så mange måter annerledes enn Håkon som legger frem sin kongstanke stolt i slagordsform (Ibsen, 1864/2005, s. 118). Håkon er ingen politiker, likevel kan vi ta med oss kraften i denne ene tanken som han så dypt og inderlig tror på og vil lede etter. Merkel som styrer i koalisjonsregjeringer, kan ikke tillate seg å ha ideologier som stanser forhandlinger og politiske løsninger. Til tross for disse motforestillingene mener vi at pragmatikeren og realpolitikeren Merkel har denne ene tanken som står fast. Kanskje ville hun selv ha kalt det en retningslinje i livet. Vi finner at Merkels *Kongstanke* kan formuleres til: *aldri å ta frihet og demokrati for gitt.*

Det er noe oppdragende med Merkels kongstanke. Vi må ikke bli for mette og fornøyde, ikke tillate oss å være som *Der letzte Mensch - det siste mennesket* (Nietzsche, 2012, s. 370). Selvopptatt og navlebeskuende. Zarathustra forkynner oppdragende motiver når han møter mennesker etter sin lange vandring i fjellet. "Ve! Tiden kommer, da mennesket ikke lenger skyter sin lengsels pil over og forbi mennesket, og buestrengen har lært seg av med å sitre!" (Nietzsche, 2012, s. 370). Ikke være sløve og late, men ha øynene åpne for endringer i samfunnet og det ubekvemme. Bare når vi ser og forstår samfunnsutviklingen kan vi forsvare frihet og demokrati. Orker vi ikke å se farene, og drukner oss selv i uvesentligheter og overflod av informasjon, gjør vi oss ikke i stand til å forstå hva som kan bringe friheten og demokratiet i fare. Vi ser likhetstrekk til Nietzsche som gjerne tar en oppdragerrolle, når han ønsker å formidle hvordan vi bevisst skal ta egne valg og forme mennesker rundt oss (Steinsholt, 2009, s. 420).

Merkels barndom og ungdomstid er en fortelling om hvordan det er å vokse opp bak Berlinmuren. I en tale til avgangstudentene ved Harvard i 2019 beskriver hun sin hjemvei fra jobben ved Institutt for fysikk: "Hver dag jeg gikk hjem fra jobb, sto Berlinmuren i veien, og jeg måtte snu rett før jeg kom inn i friheten. Jeg tenkte ofte at dette holder jeg ikke ut. Det var virkelig frustrerende" (Merkel, 2019). Berlinmuren står mange år bokstavelig talt i veien for hennes utvikling, reiselyst og virketrang. Muren representerer det ufrie, det forbudte, overvåking og tvang. Hun beskriver at hun har en lengsel mot friheten i hele barne- og ungdomstiden. Til tross for den indre trangten til

frihet som Merkel har i oppveksten, svarer hun på direkte spørsmål at hun aldri har vært bitter på sine foreldre for valget om å flytte inn i Øst-Tyskland, når alle andre flyktet mot vest (Bollmann, 2021, s. 23). Angela Merkel aksepterer at hennes barndom blir bak muren, det er hennes *amor fati*. Det er nok også et uttrykk for den pragmatiske Merkel; det er som det er.

Under koronapandemien må Angela Merkel, mot sin overbevisning, innskrenke borgernes frihet for å beskytte liv og helse. Det sitter lang inne hos henne: "Det teller som en av de aller vanskeligste beslutningene i min tid som kansler" (Merkel, 2021, s. 19). Vi er fra tidligere sirkelvandringer kjent med at Merkel bruker tid på beslutninger og at dette også kan være en strategi. Under pandemien opplever vi ikke at det ligger en politisk strategi bak hennes nølende holdning. Det å innskrenke grunnleggende frihet strider mot hennes natur, mot hennes eksistensielle frihet og demokratiske kall. Det gjør vondt for Merkel. Merkel jobber med seg selv i spenningsbuen mellom å beskytte det tyske folks liv og helse og sin kongstanke – *frihet og demokrati kan aldri tas for gitt*. Vi må forstå når verdiene frihet og demokrati er i fare.

Ibsens kongstanke kaller på handlingsvilje og selvoverskridelse (Bjartveit, 2020, s. 65). Merkel er villig til *handlinger* for å forsvare frihet og demokrati. Kierkegaard forteller oss hvordan vi må velge oss selv, til forskjell fra å kjenne oss selv. Det er først når du handler i tråd med dine tanker at du erkjenner egne tanker og viser at du har forstått det (Kierkegaard, 1846/1994). For å kunne være med å forme det nye gjenforente Tyskland, vil Merkel inn i Bundestag. Det påkaller handling, ikke bare intellektuell tilslutning (Kierkegaard, 1846/1994). "Jeg sier dere: man må ha kaos i seg for å kunne føde en dansende stjerne" (Nietzsche, 2012, s. 370). Når Merkel går fra den trygge jobben som fysiker og inn i politikken, går hun over broen, en selvoverskridelse i Nietzsches forstand. Kollegaen skriver oppfordringen *Geh ins offene* på et bokomslag til Merkel - gå inn i det åpne, ukjente - og det er det Merkel gjør. Et valg tas, et brudd realiseres (Bjartveit, 2020, s. 65). Kierkegaard og Nietzsche tar opp muligheten til å skape sine egne verdier, at vi mennesker kan overskride oss selv. "Mot har den som kjenner frykt, men betvinger sin frykt; den som ser avgrunnen, men ser den med stolthet: - den som ser avgrunnen, men med ørnens øyne - den som slår ned på avgrunnen med sine ørneklør: Den har mot" (Steinsholt, 2009, s. 406). Gjennom selvoverskridelsen, hos Merkel i form av *geh ins offene - gå mot det ukjente og åpne*, får livet en ny mening. Merkel lever fullt og helt ved å ta et valg fra sitt indre og er lidenskapelig til stede (Kierkegaard, 1846/1994). Som aktiv

politiker er hennes indre pådriver at vi *ikke må ta frihet og demokrati for gitt*, et av få steder hos Merkel hvor det ikke rom for forhandlinger.

Tidlig i Merkels karriere opplever hun å tape ansikt i sin iver og overbevisning for å forsvare demokratiet. Vi er i Bundestag i 1998 og Angela Merkel er leder for opposisjonen. Det er lekket bilder i media hvor en ung Joschka Fischer, nå utenriksminister, i protest mot riving av et bygg, kaster steiner og går løs på en politimann (Bollmann, 2021, s. 217). For Merkel en forkastelig oppførsel og ikke en statsmann verdig. “Desto lenger denne debatten varer desto mer får jeg inntrykket av at vi må snakke om grunnforståelsen av vårt demokrati” sier Merkel (Bollmann, 2021, s. 217). Merkel tar Fischers ugjerninger nærmest personlig på vegne av demokratiet. Merkel glemmer Machiavellis “gjør det som er nødvendig for å beskytte deg selv, selv om det involverer moralske kompromiss, se verden slik den er for å oppnå suksess, ha kontroll over din lidenskap, vær objektiv og velg dine kamper” (Badaracco, 1997, s. 81). I debatten lar Merkel all taktikk falle, blir følsom og viser både forakt og sinne over Fischers handlinger. Schröder og Fischer som henholdsvis kansler og utenriksminister latterliggjør hennes engasjement i forsvar for demokratiet. Schröder og Fischer benytter situasjonen til å by på klassiske hersketeknikker. Regjering mot opposisjon. Menn fra vest mot kvinne fra øst. “Den magre tid og livets skrot, fiaskoer og ydmykelser er like nødvendig som fyldige og perfekte øyeblikk for å kunne fullbyrde livets vending” (Steinsholt, 2009, s. 403). Nietzsche er opptatt av at vi skal tenke selv, ta ansvar for oss selv, ikke bukke og neie fordi andre sier vi skal gjøre det (Steinsholt, 2009, s. 403). Merkel gir seg ikke i diskusjonen, selv når hun ser at hun ikke kan vinne kampen. Hun ser seg som den moralske vinneren. Schröder uttrykker tydelig i Bundestag-debatten at slike som Angela Merkel, en *Ossi, øst-borger*, nok ikke er kjent med hvordan konflikter foregikk i vesten på 70-tallet. På denne måten sier han implisitt at hun ikke vet hva hun snakker om og han tar henne ut av den felles tyske historien. Merkel er villig til å stå opp for demokratiet, også når det koster. Når debatten i Bundestag blir for uredelig og Fischer og Schröder latterliggjør henne, tier Merkel. Det er også en strategi. “Den beste måten å verge seg på er ikke å likne fienden” (Aurelius, 2022, s. 105). Ved å tie vinner Merkel kanskje ikke debatten, men hun vinner folks sympati og støtte.

Kollektivistiske tanker har en utfordring, det er sjelden alle mennesker mener en ting er det beste for hele felleskapet. I flyktningkrisen tar hun frem at demokrati og frihet gjelder for alle uavhengig av nasjonalitet. Hun påpeker i sin tale *Wir schaffen das* i 2015 at universelle borgerrettigheter er sterkt forbundet med Europa og Europas historie.

Hun hevder at dersom Europa ikke klarer å finne felles løsninger på flyktningkrisen så forsvinner de universelle borgerrettighetene (Merkel, 2021, s. 36). Hun snakker også til det tyske folket og sier at “Vi står foran en stor nasjonal oppgave som angår hver og en av oss”. Hun fortsetter med appellen: “Wir schaffen das - vi har klart så mye – vi klarer det! Der hvor noe står i veien for oss så må vi overvinne det ” (Merkel, 2021, s. 35). Merkel oppfordrer hele det tyske folket til en selvoverskridelse i Nietzsches forstand. Hun oppfordrer folket til åpenhet og toleranse for å ta imot flyktningene, og med det kan Tyskland bli den beste utgaven av seg selv. “En lovtavle over det det holder for godt, henger over ethvert folk. Se, dette er tavlen over dets overvinnelser; se, dette er stemmen til dets vilje til makt.” (Nietzsche, 1883-85/2022, s. 65). Merkel utfordrer sine følgere, og det koster på meningsmålingene. Det er krevende å ta med seg et folk til en plutselig selvoverskridelse. Når Merkel inngår avtaler med EU som løser den akutte flyktningstrømmen, roer stemningen seg i Tyskland og Merkel får tilbake sine følgere. Bieffekten er oppblomstring av rasisme og nynazisme i enkelte befolkningsgrupper i Tyskland. Hva som er samfunnets beste oppfattes ikke alltid som det beste for hver enkelt. Når det gjelder samfunnet i et demokratisk land får borgere økte muligheter til utfoldelse: Frihet og utfoldelse er utvetydige goder, men i et moderne samfunn går også utfoldelse sammen med disiplinering (Engelstad, 2005, s. 137). Frihet for alle betyr at det må finnes regler for handlingsrom, slik at en borgers frihet ikke går på bekostning av en annens. I talen til Bundestag i forbindelse med den tyske nasjonaldagen i 2021 sier Merkel at demokratiske verdier er noe vi må jobbe for hver dag, og det er ingen selvfølge at demokratiet videreføres fra generasjon til generasjon (Merkel, 2021, s. 10). Merkel understreker at demokratiet tillater og beskytter muligheten til det å føre et individualistisk liv med rom for forskjellige overbevisninger. Mangfold og forskjeller er uttrykk for frihet og ikke en fare for demokratiet. Tvert imot. Det styrkes (Merkel, 2021, s. 12). Sine viktigste taler holder Merkel i Bundestag, i det tyske demokratiets maktsentrum, hvor de folkevalgte representantene befinner seg. Merkel er tydelig på at det er her diskusjonene rettmessig skal foregå (Kornelius, 2013). En politiker etter Aristoteles’ hjerte.

Kongstanke og makt henger sammen.

I et demokrati er det folket som gir deg makt til låns, og det er Merkel veldig klar over. Å sikre at vi ikke tar frihet og demokrati for gitt er ikke noe som er fikset opp i til neste valg. Det er en evigvarende oppgave og prosess, det er en kultur som må bygges opp i hele folket. For å få frem en kultur som bevarer frihet og demokrati må en ha et bevisst forhold til frihet og makt. At det ikke er noe vi eier, men noe vi har i øyeblikket. Merkel

er selv klar på “at hun stadig må tilkjempe seg makten på nytt, at hun aldri kan innbille seg at hun er trygg” (Kornelius, 2016, s. 83). Tyskland og Merkel har erfart at et samfunn kan miste sin frihet og at andre styreformere ta over for demokratiet, og de har kjent på konsekvensene. Merkel har makt, hun vet det og hun er ydmyk ovenfor at det er det tyske folk som gir henne makt til låns til neste valg. Det er demokratiets spilleregler.

Å aldri ta frihet og demokrati for gitt, er ikke utarbeidet av Merkels PR konsulent.

Tanken er dypt eksistensiell og lyser gjennom Merkels handlinger. Hun står for frihet og demokrati i alt hun gjør, det gir mening både for henne og det tyske folk som har erfart både ufrihet og diktatur. Merkel og det tyske folk ser en klar fremtid i denne store ektefødte tanken: *å aldri ta frihet og demokrati for gitt*. Tyskerne tror på Merkel når hun formidler sin kongstanke, og hun er lett å velge.

5.3.3 Delkonklusjon og ny forståelse

I vår forforståelse så vi ingen *Kongstanke*, og tvilte på at hun hadde en. Merkel er tydelig på at hun ikke liker store visjoner eller idealistiske politikere. Hun opplever ideologier som begrensende, og har erfaringer fra sin oppvekst i et kommunistisk samfunn som satte begrensninger i hennes frihet. Det gjør henne særlig opptatt av å forsvare frihet og demokrati. Merkel presenterer aldri en klar visjon eller *Kongstanke* selv, det er mer vår oppsummering av det vi synes skinner gjennom i hennes uttalelser og handlinger. Vi finner at Angela Merkels *Kongstanke* oppfyller alle tre kriterier og vi bruker hennes formulering fra flere taler og uttalelser: *frihet og demokrati kan aldri tas for gitt*. For oss vil en slik kongstanke kanskje ikke være så spesiell fordi vi har levd i frihet så lenge, men for Angela Merkel som vokste opp i et diktatur er demokratiet og friheten noe hun vil måtte forsvare hver dag. Makt hos Merkel forstår vi som den indre skapertrangen hun har til å være med å forme samfunnet, så kan vi argumentere for at hun ville ha gjort det både med og uten en kongstanke. Svaret er kanskje at hennes *Kongstanke* er svært langsiktig, hennes vei blir å bygge kultur for å bevare verdier som sikrer både frihet og demokrati. Utviklingen internasjonalt, kanskje spesielt med tanke på Trump og angrepet på Capitol Hill, er en påminnelse om at Merkels kongstanke står seg svært godt, også i det vi betegner som vestlige demokratier. Merkel utøver *Macht mit Anständigkeit und Respekt – makt med anstendighet og respekt* ovenfor folk og styreform. Hun arbeider hver dag for å sikre at frihet og demokrati ikke blir tatt for gitt. Hun vinner folkets tillit og tiltro, og det er med og gir henne 16 år ved makten.

6. Sammenfattende drøfting og konklusjon

For å kunne forklare Angela Merkels maktposisjon bruker vi hermeneutisk tilnærming. Sirkelvandringen gjennom våre tre underproblemstillinger gir nye forståelser og har vært avgjørende for å utvide vår forståelseshorisont.

I Tyskland, under Die Wende, er det mye som omorganiseres og bygges opp, og i kaoset ser Angela Merkel *Occasione*; anledningen. Merkel har mot og selvtillit, og finner veien inn i den tyske rikspolitikken. Hun benytter eget vitebegjær som et av sine hemmelige våpen. Uklart sagt er ikke uklart tenkt, hun venter og uttrykker seg slik at alle kan finne sine meninger i talene hennes. Merkel har utviklet et eget instinkt for folkemeningen, og venter gjerne til hun vet hva det tyske folket mener før hun tar en beslutning. Trolig har hun opparbeidet innsikten gjennom utallige møter med enkeltmennesker, hvor hun har vært interessert, hun har lyttet og reflektert over folks meninger.

Angela Merkel vokser opp med refleksjoner rundt kjøkkenbordet hvor foreldrene er med og diskuterer. En god vane er etablert. Interessen for bøker og kultur har hun med seg hele livet. Hun har rasjonalitet godt forankret fra sin fartstid som vitenskapskvinne. Hun søker bred kunnskap, og analyserer før avgjørelser tas. Det er hennes styrke og samtidig hennes hemsko, da hun kan gå seg vill i så mye kunnskap og vurderinger at det aldri blir tatt en beslutning. Dette har fått et eget verb på tysk, *zu merkeln*. Hun lærer at det er vanskeligere å kritisere en beslutning før den tatt. Merkel venter til hun er trygg på hvilken beslutning hun kan få med seg flertallet på. Angela Merkel har ingen problemer med å endre standpunkt underveis om det gir pragmatiske løsninger. Hun lar seg ikke bremse av visjoner og ideologier. Frihet er det eneste hun ikke er villig til å forhandle om.

Merkel er psykisk sterk, selvsikker, fantasifull, utøver god dømmekraft, er modig, har praktiske ferdigheter, er målrettet, disiplinert, besluttsom, dristig, storsinnet og hensynsløs. Hun har Machiavellis virtù. Det fysiske har vi utelatt i definisjonen av virtù, det er hennes akilleshæl.

Merkel har en naturlig forståelse av det politiske spillet, og hun behersker det stadig bedre utover i karrieren. Merkel går ikke til personangrep på sine motstandere, men lar de snakke ut. Det kan være effektivt. Kunsten å tie, er noe av det Merkel lærte i frykt for Stasi i sine barne- og ungdomsår. Hun har god nytte av det senere. Merkel lar seg bli undervurdert. På den måten blir hun ikke oppfattet som en reel konkurrent, og vinner

stadig med denne taktikken, eller væremåten, fordi vi tror ikke at hun bruker den bevisst. Det er slik hun er. Merkel forholder seg til andre med vennlighet og respekt. Det gjør det vanskelig å gjennomskue hva hun egentlig mener. Merkel lar seg ikke tilpasse i politikkenes kleskode, men ligner mer tanten på apoteket i Rothenburg, anstendig og praktisk. Som hun selv sier; Merkel er Merkel. Hun kommer inn når Kohl bli tatt for korrupsjon, og hun bruker denne politiske plattformen til å bli sett og hørt. Ingen forventer at hun blir sittende. Utenom Angela Merkel; hun har en langsiktig plan.

Vi finner i Merkel et velbalansert spenningsforhold mellom de aristoteliske dyder og Machiavellis *virtù*. Hun henter noe av sin drivkraft også i en *Kongstanke*, trolig en hun ikke ville ha vedkjent seg som annet enn et livsmål. Alltid *sørge for at frihet og demokrati ikke blir tatt for gitt*. Det er et langsiktig prosjekt, som mye av det Merkel gjør. Hun er annerledes enn mange andre politikere som ofte har mest fokus på neste valg. Hun går for små endringer, som gir større endringer på sikt. På den måten unngår hun mye motstand.

Tyskland har valgt Merkel til sin kansler i 16 år. Muligheten, kløkt, klokskap, *virtù* og elegant politisk spill er avgjørende egenskaper for hennes maktposisjon. På veien til Bundestag og i sin tid som kansler gir hun alt for å tjene Tyskland. Hun var i sitt aretê.

Referanser

- Aristoteles. (2013). *Den nikomakiske etikk* (A. Stigen & Ø. Rabbås, Overs.). Vidarforlaget (Utgitt på norsk 1. gang 1973, Gyldendal).
- Badaracco, J. L. (1997). *Defining moments: When managers must choose between right and right*. Harvard Business School Press.
- Bjartveit, S. (2004). Innledende Essay. I *Fyrsten* (s. IX–XXVIII). Aventura (Utgitt første gang 1532).
- Bjartveit, S. (2020). *Akillevs*. Ulysses.
- Bjartveit, S. (2006, september 18). *Ibsen lærer oss mye om ledelse*.
<https://www.aftenposten.no/meninger/debatt/i/1OpGM/ibsen-laerer-oss-mye-om-ledelse>
- Bjartveit, S., & Eikeset, K. (2008). *Makt og verdighet. Perspektiver på ledelse*. Cappelen Damm.
- Bjartveit, S., & Eikeset, K. (2020). Ibsens spørsmål om lederskap. I E. Tjønneland (Red.), *Henrik Ibsens Kongs-Emnerne: Teater, historie og resepsjon* (s. 213–231). Vidarforlaget.
- Bollmann, R. (2021). *Angela Merkel, Die Kanzlerin und ihre Zeit*. Verlag C.H.Beck oHG.
- Brekke, I. (2016). *Angela Merkel, Et europeisk drama*. Kagge Forlag.
- DW News (Regissør). (2021, november 7). *The DW Interview with German Chancellor Angela Merkel | DW News*.
<https://www.youtube.com/watch?v=WMvoxx7XFuc>
- Engelstad, F. (2005). *Hva er makt*. Universitetsforlaget.
- Eriksen, T. B. (1999). Én svale gjør ingen sommer. Aristoteles' praktiske filosofi. I *Den nikomakiske etikk* (s. XII–XL). Bokklubben Dagens Bøker.
- Eriksen, T. B. (2006). *Machiavelli. Reven i hønsegården*. Universitetsforlaget.
- Felder, G. (2017, september 27). *Angela Merkel: Dieser Mann gab ihr die Motivation*. Blick. <https://www.blick.ch/ausland/theaterintendant-michael-schindhelm-ueber-seine-gemeinsame-zeit-mit-angela-merkel-er-gab-ihr-den-tipp-geh-ins-offene-id7379315.html>
- Ferris, G. R., Davidson, S. L., & Perrewè, P. L. (2020). Considering the nature of political skill. I G. R. Ferris, P. L. Perrewè, D. C. Treadway, C. P. McAllister, & B. P. Ellen (Red.), *Political skill at work: How to influence*,

- motivate, and win support* (Revised edition, s. 3–19). Nicholas Brealey Publishing.
- Ibsen, H. (2005). *Kongs-emnerne: Historisk skuespil i fem akter*. Transit (Opprinnelig utgitt 1864).
- Ibsen, H. (2011). *Catilina—Drama i tre akter*. Transit (Opprinnelig utgitt 1850/1875).
- Kierkegaard, S. (1994). *Avsluttende uvitenskapelig etterskrift til De filosofiske smuler*. (A. Næss, Red.; 2. utg.). Pax forlag (Opprinnelig utgitt 1846).
- Kittang, A. (2002). Prolog om Ibsens heroisme. I A. Kittang (Red.), *Ibsens heroisme: Frå Brand til Når vi døde vågner* (s. 11–27). Gyldendal.
- Kornelius, S. (2016). *Angela Merkel* (L. Kollberg, Overs.). Historiska Media.
- Krogh, T., Egeland, T., Theil, R., Iversen, I., & Reinton, R. E. (2003). *Historie, forståelse og fortolkning: Innføring i de historisk-filosofiske fags fremvekst og arbeidsmåter* (4. utg.). Gyldendal akademisk.
- Machiavelli, N. (2003). *Fyrsten* (J. Bingen, Overs.). J. W. Cappelens Forlag (Opprinnelig utgitt 1532).
- Merkel, A. (2021). *Was also ist mein Land? Drei Reden* (C. Neumann, Red.). aufbau.
- Merkel, A. (1999, desember 22). Die von Helmut Kohl eingeräumten Vorgänge haben der Partei Schaden zugefügt. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*. https://ghdi.ghi-dc.org/docpage.cfm?docpage_id=4595
- Merkel, A. (2019, mai 30). *Rede von Bundeskanzlerin Merkel bei der 368. Graduationsfeier der Harvard University am 30. Mai 2019 in Cambridge/USA*. Der Bundeskanzler der Bundesrepublik Deutschland | Startseite. <https://www.bundeskanzler.de/bk-de/aktuelles/rede-von-bundeskanzlerin-merkel-bei-der-368-graduationsfeier-der-harvard-university-am-30-mai-2019-in-cambridge-usa-1633384>
- Nicholson, E. (2015, august 26). «Merkel» Has Become A Verb In German Youth Vernacular. *NPR*. <https://www.npr.org/sections/thetwo-way/2015/08/26/434923342/-merkel-has-become-a-verb-in-german-youth-vernacular>
- Nietzsche, F. (2012). *Friedrich Nietzsche. Gesammelte Werke*. Anaconda Verlag.
- Nietzsche, F. (2022). *Slik talte Zarathustra: En bok for alle og ingen* (2. korrigerede utgave). Spartacus (Opprinnelig utgitt 1883-85).

- Qvortrup, M. (2021). *Angela Merkel, Europe's Most Influential Leader* (2. utg.). Duckworth Books Ltd.
- Rebhorn, W. A. (1988). *Foxes and lions: Machiavelli's Confidence Men*. Cornell University Press.
- Reuters (Regissør). (2021, desember 2). *LIVE: Merkel is honored with a Grand Tattoo ceremony*. <https://www.youtube.com/watch?v=4Z-AQRZ4Vho>
- Roll, E. (2009). *Die Kanzlerin, Angela Merkels Weg zur Macht*. Ullstein Buchverlage GmbH.
- Skjervheim, H. (1996). Deltakar og tilskodar. I H. Skjervheim (Red.), *Deltakar og tilskodar og andre essays* (s. 71–87). Aschehoug.
- Steinsholt, K. (2009). *Lev farlig!: Innføring i Friedrich Nietzsches utidsmessige pedagogikk*. Tapir akademisk forlag.
- Sørensen, J. (1931). *Fridtjof Nansens saga*. Jacob Dybwads Forlag.
- Weidenfeld, U. (2022). *Die Kanzlerin, Porträt Einer Epoche*. Rowholt.